

POLITICKÉ MYŠLENÍ EGONA BONDYHO¹

Pracovní analýza představuje jednu z posledních, dosud nepublikovaných ucelených prací Egona Bondyho (vl. jm. Zbyněk Fišer). Ačkoli až do roku 1970 podepisoval své odborné práce svým občanským jménem, tedy Fišer, předkládané dílo z roku 1969, původně anonymní, vydáváme pod jeho pseudonymem, který je veřejnosti více znám.

Pracovní analýza je autorovou nejrozsáhlejší prací věnovanou politické problematice. Analyzuje v ní řadu teoretických otázek a prezentuje různá zdůvodnění politických stanovisek, která z tohoto rozboru vyplývají, přičemž ve svých pozdějších textech z výsledků tohoto rozboru jednoduše vycházel a k jejich zdůvodňování se již nevracel. Za normálních okolností, tedy pokud by *Pracovní analýza* byla čtenářům volně přístupná, by samozřejmě nešlo o nic neobvyklého, avšak vzhledem k tomu, že byla přístupná poměrně obtížně (nebyla vydána v žádné samizdatové či exilové edici, natožpak oficiálně, a kolovala pouze v několika opisech), čtenář, který četl pozdější Bondyho politologické úvahy (a z nich vycházející politická stanoviska), jež navíc

¹ Studie je výstupem projektu GA ČR „Vize poststalinského Československa: varianty státně socialistické modernity“ (GA16-23584S).

nebyly vždy pouze součástí čistě teoretických textů, ale byly roztroušeny i v jeho beletristických textech, mohl nabýt dojmu, že se jedná o apriorní či pouze ideologicky podmíněné konstrukce, jimž teoretické zdůvodnění jednoduše chybí. Vydání *Pracovní analýzy* a textů, které se k ní bezprostředně časově a tematicky vztahují, tento možný dojem koriguje a zároveň umožňuje vytvořit si o vývoji Bondyho politického myšlení kompaktnější představu. Vydání *Pracovní analýzy* se připravovalo již za autorova života,² z různých důvodů však k němu nakonec nedošlo. Tuto mezeru v recepci Bondyho díla tak vyplňujeme až nyní.

Na *Pracovní analýzu*, jak uvádí sám autor, „plynně navazuje“ jiný jeho text, jenž se věnuje rozboru tehdejšího politického systému, *Neuspořádaná samomluva* z roku 1984, na nějž pak opět volně navazují politicko-politologické texty z let devadesátých a z počátku třetího tisíciletí. Část z nich vyšla knižně pod názvem *O globalizaci*³ v roce 2005. Spolu s texty *O globalizaci* a *Neuspořádanou samomluvou* (pomineme-li příležitostné drobnější texty politologického charakteru z let padesátých či šedesátých) tak *Pracovní analýza* tvoří jakýsi trojlístek politických textů, které umožňují čtenáři nahlédnout vývoj Bondyho politického myšlení od šedesátých let až do konce autorova života.

Ponekud stranou tak ale zůstává vývoj Bondyho politického myšlení v letech *padesátých*. Je to dáno do jisté míry právě tím, že toto období není dokumentováno žádnou obsáhlejší prací, která by se věnovala politickým otázkám, a že drobnější texty z tohoto období s tímto zaměřením jsou navíc obtížně dostupné. Bondyho sice krátká, nicméně pro mapování vývoje jeho politického myšlení podstatná studie „Diktatura proletariatu“ vyšla teprve nedávno⁴ a jen jako dodatek k jeho *Básnickým spisům*, kde by ji pravděpodobně jen těžko někdo hledal; práce „2000“, jež rovněž poskytuje řadu informací o tehdejších Bondyho politických stanoviscích a náhledu na tehdejší

² Srov. Bondyho doslov k *Neuspořádané samomluvě* z dubna 2002. Bondy, E., *Neuspořádaná samomluva*, L. Marek, Brno 2002, s. 142.

³ Bondy, E., *O globalizaci*, L. Marek, Brno 2005.

⁴ Viz Bondy, E., „Diktatura proletariatu“, in: *týž*, *Básnické spisy III*, Argo, Praha 2016, s. 837–842.

system, nevyšla například dosud nikde kompletní,⁵ apod. Dříve než přejdeme k charakteristice *Pracovní analýzy* samé, pokusme se tedy charakterizovat vývoj Bondyho politického myšlení a ukázat tak, jaké místo v tomto vývoji *Pracovní analýza* zaujímá.

*

V roce 1947 byl Egon Bondy⁶ příznivcem KSČ a ještě jako nezletilý do ní ve svých 17 letech v tomtéž roce vstoupil.⁷ V zimě 1947–1948 jel na Stavbu mládeže do Lidic.⁸ Po návratu do Prahy již docházelo k přípravě „Vítězného února“ a Bondy se v té době velmi aktivně účastnil řady manifestací a jiné aktivistické činnosti.⁹ Nicméně, a z velké části právě proto, že byl přítomen při přípravách těchto manifestací, uvědomoval si, podle svých slov, stále více zmanipulovanost celé věci¹⁰ a již během „Vítězného února“ dochází k závěru, že

⁵ Nepočítáme-li vydání v edici Půlnoc, vyšel tento text v *Revolver Revue* v roce 2001 (srov. Bondy, E., „2000“, *Revolver Revue*, 2001, č. 45, s. 163–188). Zde ovšem chybí velká část druhé kapitoly. Následně vyšel krátký úryvek tohoto textu v knize Alan, J. (ed.), *Alternativní kultura. Příběh české společnosti 1945–1989*, Lidové noviny, Praha 2001, s. 517–518. V roce 2002 pak vyšel úryvek z textu „2000“ jako dodatek k Bondyho memoárům *Prvních deset let*. Zde však vyšla pouze právě druhá kapitola, která ve vydání v *Revolver Revue* z velké části chyběla, a kapitola jedenáctá. Srov. Bondy, E., *Prvních deset let*, Maťa, Praha 2002, s. 93–105.

⁶ Ačkoli Zbyněk Fišer přijal pseudonym Egon Bondy až na začátku roku 1949, budu, vzhledem k tomu, že je tento pseudonym s jeho fyzickou osobou již natolik spjat, referovat o něm pouze jako o „Egonu Bondym“, a to i pro období, kdy tento pseudonym ještě neužíval.

⁷ Viz Bondy, E., *Prvních deset let*, c. d., s. 20. Bondyho paměti potvrzuje i Archiv bezpečnostních složek, spis „Trockisté a trockistické skupiny“, sv. I, č. 305_737_3_0082, podle něhož do KSČ Egon Bondy vstoupil 30. září 1947. Stejná informace se objevuje i v Bondyho životopisu, který přikládal k obhajobě své kandidátské práce, v němž se uvádí, že o vstup požádal v červnu 1947 a že přijat byl v září. Archiv Univerzity Karlovy, složka Zbyněk Fišer.

⁸ Placák, P., „Flašička antabusu. Kádrový dotazník Egona Bondyho“, in: týž, *Kádrový dotazník*, Babylon, Praha 2001, s. 29.

⁹ Tamt., s. 30.

¹⁰ „Má účast byla neobyčejně aktivní, prakticky nepřetržitá. Ovšem v důsledku toho, že jsem byl u toho čtyřia dvacet hodin denně, mohl jsem si po těch sedm dní ověřovat, jak je celá ta věc manipulovaná, jak postrádá jakoukoli špetku spontaneity, upřímnosti nebo nějakého revolučního zanícení, že to je normální divadýlko, kte-

se „něco jaksi nepovedlo“.¹¹ Následující vývoj událostí jen potvrzoval jeho podezření. Významnou roli v Bondyho náhledu na stalinistický režim hrálo vyloučení Jugoslávie ze sovětského bloku a následná štvavá kampaň československých a sovětských sdělovacích prostředků proti Jugoslávii, Titovi a jeho spolupracovníkům. S ní započalo také ostrakizování jinak smýšlejících, a vše se najednou pro Bondyho začalo „osvětlovat v jiném světle“,¹² což postupně vedlo k tomu, že se „poprvé začal trochu orientovat a uvědomovat si, jak tu pervertovanou komunistickou politiku, kterou (...) měl možnost pozorovat předcházejícího půl roku, asi interpretovat“.¹³

Z iluze, že by zřízení SSSR mělo socialistický charakter a že by v něm postupně mohlo docházet k realizaci ideálů spojených s emancipačním projektem (rozšíření demokracie na sféru ekonomické produkce, osvobození člověka od hladu a námezdní donucovací práce, možnost univerzálního všestranného rozvoje člověka, odstranění vykořisťování a nastolení samosprávné společnosti atd. apod.), se Bondy vymanil (na rozdíl od řady svých vrstevníků: Pavel Kohout, Milan Kundera, Karel Kosík, Zdeněk Mlynář, Ludvík Vaculík aj.) velice rychle – zhruba na podzim roku 1948.¹⁴ Uvádí v této souvislosti, že na podzim 1948 mu už „charakter našeho zřízení byl jasný“, i když měl „dosud iluze o možnostech nějak to zas přivést na správnou marxis-

rý je režírovány. To se stupňovalo den ze dne, ne dojem, ale jasná zkušenost, že to je v podstatě pustejšví švindl, no a toho pětadvacátýho, když se oslavovalo vítězství pracujícího lidu, už jsem se od toho distancoval. Místo na ty oslavy jsem šel do biografu (...), aby ten distanc od těch oslav byl jó zřetelnej.“ Tamt., s. 30. V rozhovoru pro časopis *Inprekor* k této události Bondy dodává: „O této vzpomínce jsem si myslel, že jí nikdy nebude možno verifikovat, ale po více než čtyřiceti letech potvrdil Zdeněk Mlynář, že se na to pamatuje, že jsem mu to říkal téhož dne.“ Bondy, E., „Marxista se nemůže stát antikomunistou“, *Inprekor* [6], 1991, č. 11, s. 24.

¹¹ Bondy, E., *Prvních deset let*, c. d., s. 25.

¹² Srov. tamt., s. 27–28.

¹³ Placák, P., „Flaštica antabusu. Kádrový dotazník Egonu Bondyho“, c. d., s. 31.

¹⁴ „Od září 1948 jsem pak už měl vcelku jasno. Mé první básně jsou také o tom, že Sovětský svaz je fašistický režim, že to, co tam je, nemá s marxismem nic společného, že to je čiré fašismus, jemuž je nutno se bránit revoluční cestou.“ Tamt. A o tom, že byl Bondy vůči režimu již značně kritický v době, kterou uvádí, svědčí mj. již sborník *Židovská jména z přelomu let 1948/1949*.

tickou cestu“.¹⁵ (K Bondyho teoretickým předpokladům této možnosti se vrátíme níže.) Dle Pavla Pečinky Bondy v roce 1948 (po Únoru!) z KSČ odešel.¹⁶ Této interpretaci nasvědčují i některé poznámky z Bondyho memoárové prózy *Prvních deset let*. Ve skutečnosti se Bondy jen přestal účastnit stranického života a byl vyloučen až 28. dubna 1950.¹⁷

Jedním z faktorů, který tehdy vedl Bondyho na cestu nesmiřitelného kritika stalinismu, byla i nová vlna antisemitismu, která se začala postupně v Československu rozmáhat. Bondy na ni reagoval iniciováním sborníku *Židovská jména*, v němž si autoři „zvolili nápadně židovské pseudonymy jako protest proti opět začínajícímu antisemitismu“.¹⁸ Odtud také pochází pseudonym „Egon Bondy“. Sborník vyšel v samizdatu v lednu 1949 a byl pravděpodobně prvním poválečným literárním samizdatem.¹⁹ Příspěvky Bondyho a Jany Krejcarové (druhé iniciátorky sborníku) však jsou z konce roku 1948.²⁰

Nejvýznamnější vliv na vývoj Bondyho politického smýšlení v této době mělo zřejmě setkání se Závišem Kalandrou. Bondy se s ním se-

¹⁵ Bondy, E., *Prvních deset let*, c. d., s. 33.

¹⁶ Viz Pečinka, P., *Pod rudou vlajkou proti KSČ*, Doplněk, Brno 1999, s. 45.

¹⁷ Je dochován dopis 18. místní organizace KSČ z 22. dubna 1950, v němž předseda místní organizace KSČ informuje adresáta Zbyňka Fišera, že výbor místní organizace se usnesl na podání návrhu členské schůzi konané 28. 4. 1950, aby byl zbaven členství, jelikož se 1) delší dobu nezúčastňuje členských schůzí a jiných akcí pořádaných místní organizací, 2) neplatí členské příspěvky a 3) dopouští se „hrubého porušení bdělosti a ostražitosti tím, že členskou legitimaci vydává do rukou jiné osoby, jež není členem strany“. Osobní archiv EB v držení Martina Machovce. Rovněž v již zmiňovaném životopisu přikládaném ke kandidátské zkoušce se uvádí, že „byl vyškrtnut ze strany“ v roce 1950. Archiv Univerzity Karlovy, složka Zbyněk Fišer. Oproti tomu Archiv bezpečnostních složek mylně uvádí, že byl vyloučen již v roce 1949: „Neplnil povinnosti člena strany a projevoval trockistické smýšlení. Proto byl v roce 1949 ze strany vyloučen.“ Archiv bezpečnostních složek, 621754_MV_1_1_0010-1.

¹⁸ Bondy, E., *Prvních deset let*, c. d., s. 34.

¹⁹ „Neuvažujeme-li o protektorátních ‚černých tiscích‘, řečeno slovy Ludvíka Kundery, pak ormigové vydání [Židovských jmen] z ledna 1949 je vysoce pravděpodobně prvním českým literárním samizdatem – tedy téměř jistě prvním po únoru 1948.“ Machovec, M., „Židovská jména rediviva“, *A2*, 3, 2007, č. 51/52, s. 10.

²⁰ Srov. *Židovská jména: 1949*, ed. připravil a doslov napsal M. Machovec, předmluva S. Dvorský, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 1995, s. 31.

známil na konci roku 1948. Ve svých pamětech uvádí, že „byl nadšen, že konečně vidí skutečného nefalšovaného trockistu ze starých dob“.²¹ Kalandra představoval pro Bondyho člověka jemu velice blízkého, Bondy dokonce říká, že Kalandra byl pro něj „po určitou dobu víc než vlastní otec“;²² byť s ním zdaleka ne ve všem souhlasil. Opomíjel v té době například Kalandrově názoru, že i kdyby se v SSSR dostal k moci místo Stalina Trockij, byl by vývoj v SSSR víceméně kvalitativně obdobný. Později však, jak dosvědčuje mimo jiné právě *Pracovní analýza*, uznává, že Kalandra měl v tomto bodě pravdu. Přes dílčí nesouhlas je však zřejmé, že Kalandrův vliv byl v té době na Bondyho v mnoha ohledech určující.

Přejdeme nyní od vlivů, které souvisely s osobním působením a zkušeností bezprostředně zakoušené reality, k vlivům teoretickým (byť tyto vlivy nelze pochopitelně zcela oddělovat, resp. lze je oddělovat jen v abstrakci), jež Bondyho politické myšlení na konci čtyřicátých let utvářely.

Zhruba v polovině roku 1948 (tedy ještě před setkáním s Kalandrou) čte Bondy podle svých pamětí Trockého *Zrazenou revoluci* a souhlasí v hlavních rysech s Trockého hodnocením SSSR a deklaruje se otevřeně jako trockista.²³ Velmi rychle však dospívá k názoru, že se Trockij mýlil, když považoval SSSR za pouze tzv. degenerovanou formou dělnické vlády, a například již v textu „2000“, který byl dle tiráže psán v období od prosince 1949 do února 1950 a vydán v lednu 1951 v edici *Půlnoc*, explicitně označuje tento Trockého názor za jeho „největší teoretický omyl“.²⁴

²¹ Bondy, E., *Prvních deset let*, c. d., s. 37.

²² Viz televizní dokument „Fišer alias Bondy I“: „Mezi námi vznikl neobyčejně blízký vztah. Až do jeho zatčení, které bylo na konci roku '49, jsem s ním trávil prakticky každý den.“ Viz také např. Homeless & Hungry [Drožd, L.], „Sám v apokalypse – Egon Bondy“, *Vokno 2000*, 1997, č. 1, s. 69.

²³ „Byl jsem však trockistou velice akcechtivým.“ Bondy, E., *Prvních deset let*, c. d., s. 32, viz rovněž např. s. 51–52. Srov. též týž, „Knižka o tom, jak se mi filosofovalo“, in: týž, *Filosofické dílo, sv. IV. Postpříběh, příležitostné eseje a rekapitulace. Texty z pozůstalosti II*, DharmaGaia, Praha 2013, s. 189 aj.

²⁴ Srov. Bondy, E., „2000“, c. d., s. 183.

V souladu s Trockým ovšem přijímá přesvědčení, že stalinismus nemá nic společného se socialismem, a zřízení Sovětského svazu a jeho satelitů dokonce charakterizuje jako *fašistické*. Bondy, kterému je v té době 20 let, tak radikalizuje Trockého tvrzení o jisté podobnosti fašismu a stalinismu.²⁵ V tomto duchu píše i své básně z té doby.²⁶

Názor, že SSSR má přímo fašistický charakter, vyrůstá u Bondyho z přesvědčení, že SSSR není již pouze degenerovanou formou dělnické vlády, jak se domníval Trockij, ale že zde došlo ke konstituci nové vládnoucí třídy, která ovládá stát, jenž je „nezakrytým exploátorem a jeho představitelé jsou jeho první akcionáři (to už je ovšem zakryto)“.²⁷ Proti tomuto zřízení je proto třeba se dle Bondyho bránit revoluční cestou – v souladu s tradicí revolučního marxismu. Předpoklady pro tuto revoluční cestu Bondy spatřuje jednak v tom, že stát se stal de facto „prvním a jediným vykořisťovatelem“, a ztrácí tak funkci určitého smířovatele a „třídního nárazníku“ mezi vykořisťovanými a vykořisťovateli, jelikož se sám stává univerzálním vykořisťovatelem, čímž se jen může ještě více rozvinout intenzita třídního boje (tezi o zvyšování intenzity třídního boje Bondy ovšem chápe přesně opačně než stalinisté. Zatímco Stalin prohlašovat, že se bude zintenzivňovat boj bývalých vládnoucích tříd, Bondy píše o zintenzivnění třídního boje *nových* vládnoucích tříd vůči zbytku obyvatelstva), dále jednak v tom, že zestátnění průmyslu a kolektivizace zemědělství (Bondy se zde odkazuje na Trockého), byť neznamenají

²⁵ „Přes hluboké rozdíly ve svých společenských základech jsou stalinismus a fašismus symetrické jevy. Mnohými svými rysy se překvapivě podobají navzájem.“ Trockij, L. D., *Zrozená revoluce*, Doplněk, Brno 1995, s. 234.

²⁶ Srov. např. „Nemyslet – to přijde často draze: / Srovnej si Marxe a Stalina v Sovětském svaze! / Uvědom si že fašismus má vládnoucí třídu / třebaže všechno formálně patří lidu / Vzpomeň si na to co Lenin napsal: / fabriky vlastnit vládnoucí třída přímo nepotřebuje/ záleží na tom kdo celou výrobou disponuje / Tou ve fašismu disponuje stát (...) Smysl / jež fašismus do života lije / není nic jiného než mytologie / (...) Soudruzi / braňte se fašistické ideologii / Vždyť v Sovětském svazu / Marxe po hlavě bijí / (...) Zabraňte stalinskému fašismu / úplně pohřbit Říjnovou revoluci / Nepodléhejte desorientaci / ani defétismu (...)“ Bondy, E., *Básnické spisy I. 1947-1963*, Argo, Praha 2014, s. 151-152.

²⁷ Bondy, E., „2000“, c. d., s. 179.

samy o sobě socialismus, představují „politicko-právní a výrobně administrativní předpoklady socialismu“.²⁸ Tyto dva předpoklady jsou podle Bondyho nyní splněny „ve všech fašistických státech“ (myslely státy východního bloku). Zároveň vývoj směřuje podle Bondyho k tomu, že budou brzy splněny i v „imperialistických státech“, jelikož „centralizace výroby i likvidace malozemědělství pokračují v imperialistických státech stále vpřed k fašistické ekonomické struktuře“.²⁹ Podle Bondyho jsou tím dány „ekonomické předpoklady úspěšné revoluce“.³⁰

V *Pracovní analýze*, v níž Bondy charakterizuje země východního bloku jako „státněkapitalistické“ a kapitalistické země jako „státněmonopolistické“, příp. jako „státněmonopolistické imperialistické země“, pak rozebírá trend směřující k sjednocení jejich ekonomické struktury a politické důsledky z toho vyplývající, a zařazuje se tak vlastně do tradice teoretiků konvergence.

Názoru, že SSSR je fašistický stát, se Bondy věnuje v již zmíněném textu „2000“ a v textu s názvem „Diktatura proletariatu“ z přelomu roku 1949–1950.³¹ Analogii mezi sovětským zřízením a zřízením fašistickým vidí zejména v tom, že „vládnoucí třída“ má k dispozici možnost *bezprostředně* ovládat a využívat stát pro své účely³² (v ji-

²⁸ Tamt.

²⁹ Podle Bondyho tyto podmínky například vedou k tomu, že přechod od tržně kapitalistického hospodaření k systému, který v tomto období označuje jako fašistický, je relativně snadný a nemusí nutně kapitalistickou vládnoucí třídu ohrožovat, ba naopak může být v určité situaci pro ni dokonce výhodný. „V Americe dnes například stačí, aby se představitelé trustů vzdali svých podniků a vstoupivše do vlády – lépe řečeno – vytvořivše vládu, vydali velkolepou ústavu o společenském vlastnictví a o všech svobodách a – nic nezmění. (Respektive jejich mocenské pozice se ještělepší, stejně tak jejich zisky.)“ Tamt., s. 177.

³⁰ Tamt., s. 179.

³¹ Charakteristika režimů východního bloku jako režimů fašistických však přetrvává i v šedesátých letech, i když na ni není kladen takový důraz. V *Pracovní analýze* např. čteme: „[zdroj těchto tendencí] kulminuje dnes ve fašismu a fašizujícím státním kapitalismu“. Viz níže, s. 334. Označení fašismu pro minulý režim se však u Bondyho objevuje i v pozdějším období. Srov. např. Bondy, E., *Básnické spisy III*, c. d., s. 53, s. 61, 135 aj.

³² „Dosavadní vládnoucí třída převezme stát do svých rukou přímo, spojivši jej

ných společenských formacích je tento vztah mezi vládnoucí třídou a státem podstatně komplikovanější). To jí dává dříve netušené možnosti a prostředky manipulace i ideologické indoktrinace: „navýsost zmodernizované policajství, tak charakteristické pro III. říši a Sovětský svaz“, „bezmezná pravomoc nad celým životem každého člena společnosti“³³ a „monopol na ideologickou dezorientaci a otravu, jež má v rukou strana“.³⁴ Rysem takto pojímaného fašismu je, že, jak již bylo naznačeno, fašismus odstraňuje stát „v jeho funkci třídního směřovatele a [odstraňuje] jeho nejcharakterističtější znaky, jako je parlament a politické strany, neboť oficiální fašistickou teorií je, že ve fašismu namísto třídního boje nastupuje třídní spolupráce (na čemž se shodli Stalin, Hitler i Mussolini). Avšak ideologie státu a státnosti je pro fašisty *conditio sine qua non*, neboť je jedinou možnou formou, pod níž je možno současně prohlašovat, že výrobní prostředky patří celé společnosti, a současně vykořisťovat dělnickou třídu dosud nebyvalým způsobem.“³⁵

s řízením výrobního procesu, dělnická třída je zbavena svých práv násilnou a heterogenní diktaturou.“ Bondy, E., „Diktatura proletariatu“, c. d., s. 837.

³³ „Např. nikdo nesmí nastoupiti do zaměstnání, pokud k němu není přidělen, v SSSR stěhuje stát lidi z místa na místo roztrhává přitom zcela suverénně i mladé manželé, aby při této neustále výměně pracovišť nemohl se nikde vytvořit spontánní kolektiv. V III. říši a v SSSR je stát posledním rozhodčím i ve věcech rozplozování členů strany, neboť určité skupiny obyvatelstva jsou a priori vyloučeny z manželských svazků s řádnými občany, ať jsou to nearijci, nebo občané nemající úřední doklad o státní spolehlivosti. A tak dále.“ Bondy, E., „2000“, c. d., s. 179–180.

³⁴ Tamt.

³⁵ Tamt., s. 177. V této souvislosti není nezajímavé srovnání s rozbohem z pera francouzského surrealistického básníka Benjamina Péreta, který byl napsán o necelé čtyři roky dříve a který vykazuje s Bondyho rozbohem překvapivou řadu podobností. Bondy Péretův text téměř s jistotou přímo neznal, jelikož vyšel v Mexiku v roce 1946 ve francouzštině (ani dnes nemá Francouzská národní knihovna jediný exemplář a francouzská databáze uvádí existenci pouze dvou exemplářů: jeden v BDIC v Nanterre, druhý v CCI v Le Centre Pompidou), nicméně vzhledem k tomu, že se pohyboval v surrealistickém prostředí, není zcela vyloučeno, že k němu některé ohlasy na Péretův text či obecně uvažování některých surrealistů o SSSR ovlivněné přímo či nepřímo Péretem mohly proniknout. Péret v uvedeném textu zkoumá mimo jiné roli tzv. „dělnických“ vlád ve východním bloku, přičemž adjektivum „dělnický“ dává vždy do uvozovek. Podle něj „dělničtí“ ministři plní v 2. polovi-

SSSR považuje Bondy v této souvislosti za „fašismus ve své nejdokonalejší formě“.³⁶ Za nižší stadia fašismu považuje Itálii a Japonsko, kde existovali i přímí vlastníci výrobních prostředků, byť neměli samostatnou úlohu při správě svých podniků, a kde se zastavili před „nedotknutelností“ kartelů a trustů. Za „vládnoucí třídu vyššího stupně fašismu“ pak považuje „SSSR, lidové demokracie, do značné míry i třetí říši“. Franco pak podle něj „stojí úplně na periferii fašismu, podáváje pouze polofeudální despotii s určitými fašistickými prvky“.³⁷ Vzhledem k tomu, že v těchto typech států byla odstraněna role státu jako „třídního smířovatele“, stát podle Bondyho nejenže „neutlumuje revoluční napětí, ale přímo je vytváří“,³⁸ a Bondy proto nepřestává věřit, že „konec tisíciletí si neodpustí ten ohromný ohňostroj revoluce“.³⁹ Víru ve světovou revoluci spojuje i se vznikem revoluční vlny v koloniálních zemích. (Tento moment nabude pro Bondyho na významu v jeho koncepcích z šedesátých let, spojených do značné míry s maoismem, a zůstane trvalou součástí jeho myšlení.)

Perspektivu možnosti revoluční přeměny společnosti spojenou s trockistickými východisky opouští Bondy podle svých pamětí již v první polovině padesátých let.⁴⁰ Ke kritice trockismu se vrací poz-

ně čtyřicátých let ve skutečnosti „úlohu zachránců kapitalismu“. Jejich metody při plnění této role přitom podle Péreta „nemohou být jiné než fašistické“. Fašismus, jak jej známe z Itálie a Německa, představoval „poslední vzepětí kapitalismu zachránit se svými vlastními prostředky. V této podobě fašismus selhal.“ Jiným způsobem záchranu kapitalismu jsou však podle Péreta právě „dělnické“ vlády. „Tato ‚dělnická vláda‘, aby zachránila kapitalismus, musí nevyhnutelně převzít ve vlastní režii opatření využívaná fašisty (...), aby vytvořila takovou situaci, v níž jsou masy zbaveny všech prostředků vyvíjet činnost.“ Peralta [Benjamin Péret], *Le „Manifeste“ des exégètes*, Revolución, Mexiko 1946, s. 12–13. V SSSR vznikla podle Péreta „nová vládnoucí třída“, která „nebude moci nikdy sehrát progresivní úlohu v následujícím období, poněvadž (...) se zařazuje do světové buržoazie“. SSSR se tak podle Péreta integruje do kapitalistického řádu a nemá již zájem na jeho zničení. Tamt. s. 7. Zřízení v SSSR charakterizuje Péret jako „statní kapitalismus“.

³⁶ Bondy, E., „2000“, c. d., s. 177.

³⁷ Bondy, E., „Diktatura proletariatu“, c. d., s. 841.

³⁸ Bondy, E., „2000“, c. d., s. 179.

³⁹ Tamt., s. 180.

⁴⁰ „Můj trockistický elán dávno vyprchal, už jsem věděl o trockismu své a už

ději právě v *Pracovní analýze*, v populární formě pak rovněž například v románu *Invalidní sourozenci*.⁴¹ Od poloviny padesátých let až do poloviny let šedesátých, kdy Bondy začíná recipovat a zpracovávat impulsy kulturní revoluce v Číně, ustupuje v tomto období do pozadí poloha Bondyho-revolucionáře a dominuje spíše poloha Bondyho-filosofova a Bondyho-básníka (přínejmenším pokud jde o textové výstupy).

Důkladnějšímu studiu filosofie se Bondy věnuje zejména od přelomu roku 1951/1952, kdy podle svých slov shledává, že engelsovský ontologický model, resp. engelsovské pojetí dialektického materialismu, které se mu zdálo do té doby zcela validní, validní z ontologického hlediska není.⁴² Byl to pro něj impuls věnovat se hlouběji ontologickým otázkám a soustavnému studiu jak evropské, tak mimoevropské filosofie – z ní především buddhismu, učí se dokonce sanskrt, studuje taoismus, zabývá se i mystikou a různými teosofickými proudy, jimž ovšem ve svých filosofických textech nepřikládá velký filosofický význam. Buddhismus a taoismus měly však určující vliv na jeho filosofii po celý život.

14. června 1957 vykonává maturitní zkoušku a ve stejném roce zahajuje na Filosofické fakultě Univerzity Karlovy studium filosofie a psychologie. Studia dokončí na podzim roku 1961.⁴³ V šedesátých letech oficiálně publikuje pod svým občanským jménem Zbyněk Fišer své filosofické práce *Otázky bytí a existence* (Svobodné slovo, Praha 1967), monografii o Buddhovi (*Buddha*, Orbis, Praha 1968) a hlavně *Útěchu z ontologie* (Academia, Praha 1967, psána na jaře 1962), aktivně se účastní fakultního dialogického semináře Milana Machovce mezi křesťany a marxisty⁴⁴ a publikuje v odborném tisku.⁴⁵

jsm jej nikterak nepovažoval za perspektivní.“ Bondy, E., *Prvních deset let*, c. d., s. 76. (Toto vyjádření se týká přelomu roku 1953 a 1954.) Rovněž v „Knižce o tom, jak se mi filosofovalo“ (c. d., s. 189–190) uvádí, že „trockismus byl vlastně už tehdy jedním z nejkonzervativnějších proudů, ve filosofii zcela dogmatický“.

⁴¹ Bondy, E., *Invalidní sourozenci*. Zvláštní vydání..., Brno 2002, s. 88–94.

⁴² Bondy, E., „Knižka o tom, jak se mi filosofovalo“, c. d., s. 190.

⁴³ Diplomová práce *Příspěvek k problematice marxistické ontologie* se stala později základem Bondyho knihy *Otázky bytí a existence*.

⁴⁴ Význam Machovcova marxisticko-křesťanského dialogického semináře přibližují z různých pohledů Jindrová, K., Tachecí, P., Žďárský, P. (eds.), *Mistr dialogu*

Byl to mimochodem právě Milan Machovec, který prosadil vydání *Útěchy z ontologie*, již považoval (a to i z odstupu tří desetiletí) za dílo z filosofického hlediska naprosto mimořádné.⁴⁶ Jeho vysoké hodnocení Bondyho filosofických prací však nalézáme u Machovce již v jeho recenzi, která následovala bezprostředně po vydání *Útěchy*: „Osobně považuji tuto Fišerovu knihu za jeden z nejvýznamnějších a nejpozoruhodnějších činů české filosofie celého posledního období – a po stránce myslitelské koncentrace a závažnosti dotčených otázek za čin u nás nejpozoruhodnější vůbec – a zcela nepochybně zasáhne i do světových měřítek a vzbudí ohlas a zájem u filosofů světového jména, tím i zájem o novou českou marxistickou produkci...“⁴⁷ Je třeba dodat, že Machovcova předpověď se v tomto bodě nenaplnila. Fišerova (Bondyho) kniha žádný výrazný světový ohlas nezískala (ani v zahraničí v té době vůbec nevyšla), byť např. Erich

Milan Machovec. Sborník k nedožitým osmdesátinám českého filosofa, Akropolis, Praha 2006. Egon Bondy zde vzpomíná na tento seminář v příspěvku „Marxisticko-křesťanský dialog Milana Machovce“, tamt., s. 59–63.

⁴⁵ Viz Bondyho práce „Buddhova filosofie“, *Dějiny a současnost*, V, 1963, č. 10 [zde uvedeno chybně Zdeněk Fišer]; „Zen-buddhismus“, *Dějiny a současnost*, VI, 1964, č. 8; „K problematice malých sokratovských škol“, *Filosofický časopis*, XII, 1964, č. 5; „Význam buddhistické tradice v dnešním světě“ (přednáška, *Zprávy Československé společnosti orientalistické při ČSAV*, VI, září 1965, č. 2 [*Materiály ze symposia Tradice a současnost – VII. orientalistická konference, Liblice, 20.–22. dubna 1965*]).

⁴⁶ V rozhovoru z roku 1999 například uvádí, že pokud „ve 20. století u nás, v oblasti filosofického snažení, vzniklo něco geniálního, tak je to *Útěcha z ontologie*. (...) Ve 20. století vycházely pozdní věci Masarykovy, vycházely věci Patočkovy, vesměs věci významné, kdežto Bondy tu vytvořil něco, co je tak trochu podobné, dejme tomu, v antice Aristotelově *Metafyzice* nebo některým stoickým spisům, nebo v novověku v Německu, řekněme, dílům Kanta nebo Hegela.“ Milan Machovec, rozhovor v televizním dokumentu „Fišer alias Bondy I“. Srov. též, Machovec, M., „Místo Egona Bondyho v dějinách metafysiky“, *Filosofický časopis*, XLII, 1994, č. 5, s. 823–837.

⁴⁷ Machovec, M., „Pozoruhodné dílo nové české filosofie“, *Filosofický časopis*, XVI, 1968, č. 1, s. 158. Pochvalná je rovněž hned následující recenze od Zdeňka Javůrka, která se týká práce *Otázky bytí a existence*: Javůrek, Z., „Pokus o koncepci marxistického modelu ontologie“, *Filosofický časopis*, XVI, 1968, č. 1, s. 162–167. Oproti tomu recenze, která předchází recenzi Machovcově a týká se *Útěchy*, je značně kritická, až výsměšná. Lukáš, P., „Ediční omyl“, tamt. s. 155–157.

Fromm, který měl k dispozici překlady Bondyho textů do angličtiny od Benjaminu B. Page,⁴⁸ uvádí, že Zbyněk Fišer je „jeden z nejvýznamnějších českých, leč málo známých filosofů“.⁴⁹

V českém prostředí však Bondy určitého úspěchu jako filosof dosahuje. V roce 1967 mu vycházejí hned dvě knihy, v roce 1968 jedna. Zahájení kulturní revoluce v roce 1966, a vlastně již dříve zahájená otevřená kritika SSSR ze strany Číny, však zároveň vedou k tomu, že se znovu začíná více vyjevovat poloha Bondyho-revolucionáře a revolučního marxisty. Ta je nyní spojena s maoismem, jež Bondy nadšeně vítá. Důvody kladného ocenění maoismu jsou vyjádřeny nejsevěřeněji mimo jiné právě v *Pracovní analýze*.⁵⁰

S přijetím maoismu a kulturní revoluce, kterou si, dlužno podotknout, Bondy značně idealizoval, a zároveň s liberalizací poměrů, za nichž bylo možné projevovat opoziční politické názory, začíná se i politicky (ovšem pochopitelně mimo oficiální politiku) angažovat. Jedním z projevů těchto aktivit v roce 1968 je založení *Názorového sdružení levice*, jež vydává časopis *Informační materiály*.⁵¹ Jak uvádí J. Pažout, toto sdružení mělo asi 100–150 lidí a bylo ideově dosti široké – od anarchistů přes maoisty a trockisty až k evangelíkům z Křesťanské mírové konference. Kromě Bondyho (který v této době vystupoval nikoli jako Bondy, ale jako Fišer), zde působil rovněž Petr Uhl,

⁴⁸ „Byl to začátek opravdu pevného přátelství mezi Frommem a Milanem [Machovcem] a také začátek společně sdíleného zájmu mezi Frommem a Zbyněkem [Fišerem] – Fromm upravil rukopis mého dřívějšího náčrtu zkusného překladu *Útěchy z ontologie*, zatímco Zbyněk velice brzy připravil český překlad Frommovy knížky *Budete jako bohové*, jež samozřejmě nemohla vyjít dalších dvacet let.“ Viz Page, B. B., „Dialogy“, in: Jindrová, K., Tachecí, P., Žďárský, P. (eds.), *Mistr dialogu Milan Machovec*, c. d., s. 149. Pageův překlad však vyšel knižně až v roce 2001: *The Consolation of Ontology. On the Substantial and Nonsubstantial Models*, Lexington Books, Lanham – Boulder – New York – Oxford 2001.

⁴⁹ Fromm, E., *Mít, nebo být?*, přel. J. Lusk, Aurora, Praha 2001, s. 41.

⁵⁰ Viz *Pracovní analýza*, níže s. 61–348.

⁵¹ Časopis *Informační materiály*, známý spíše pod zkratkou *Infomat*, jenž vycházel v letech 1971–1982 v Západním Berlíně, převzal svůj název právě od stejnojmenného pražského časopisu, který v roce 1968 vydávalo *Názorové sdružení levice*. (Rozhovor s Petrem Uhlem z 14. března 2015.)

Vladimír Říha, Jan Smíšek a Rudolf Slánský ml. Mezi nejmladší členy patřil např. maoisticky orientovaný dělník a později student FF UK Tomáš Sigmund, který byl později jedním z odsouzených v procesu s Hnutím revoluční mládeže, Jiří Müller, Václav Trojan a další.

V *Informačních materiálech*, které sdružení vydávalo, Bondy publikuje svůj text „Dělnické samosprávy a revoluční strana“, formuluje tzv. „Stanovisko“ (Pražského klubu názorového sdružení levice), na konferenci Československé orientalistické společnosti prosloví přednášku „Marxismus u Mao Ce-tunga“. ⁵² (Tyto texty zde pro doplnění kontextu Bondyho tehdejších aktivit přetiskujeme. ⁵³) O maoismu následně přednáší např. i v prosinci 1968 na brněnské filosofické fakultě či o Velikonočních 1969 na tří denním semináři nové levice. ⁵⁴

⁵² Viz „Dělnické samosprávy a revoluční strana“, *Informační materiály Názorového sdružení levice*, č. 1-2 [červen a červenec 1968]; v prvním čísle byly otištěny 1. a 2. část textu, ve druhém čísle 3., 4. a 5. část textu [1. část, redakčně upravená a mírně krácená vyšla též v *Nové svobodě* dne 14. 6. 1968 na s. 3 pod titulem „Rady pracujících a co k nim všechno patří. Demokracie ve výrobě“. Podepsán je „PhDr. Zdeněk /sic/ Fišer, CSc., VŠB, Ostrava)]. „Stanovisko [Socialismus je otázkou revolučního vítězství proletariátu a jeho spojenců...]“ [úvodní prohlášení „Pražského klubu názorového sdružení levice“, dat. „2. července 1968“; zde v redakčním úvodním odstavci je uvedeno, že „Návrh stanoviska vypracoval Zbyněk Fišer, a to z iniciativy soudruhů, kteří se účastní diskusí pražského klubu (...) Definitivní podoba stanoviska je kolektivní prací pražského klubu] (tiskem v pětistránkovém separátu b. d., zřejmě z července 1968, v úpravě shodné s úpravou *Informačních materiálů Názorového sdružení levice*). „Marxismus u Mao Ce-tunga“ /přednáška; pod jménem Zbyněk Fišer/ (*Zprávy Československé společnosti orientalistické při ČSAV, VII, prosinec 1967, č. 1 [Materiály z VIII. orientalistické konference, část I.] [Praha 1967]). Viz Machovec, M., „Bibliografie Egona Bondyho (se soupisem rukopisné pozůstalosti a archivované korespondence)“, dostupné na WWW: http://www.libpro.cz/docs/bibliografie-egona-bondyho_2014_1408367166.pdf*

⁵³ Viz níže, odd. Jiné texty, s. 349-393.

⁵⁴ „Na setkání bylo přítomno zhruba 30 až 50 osob. Ze zahraničí se ho účastnili kvakeři, maoisté, anarchisté, trockisté atd., k neznámějším účastníkům patřil anglický trockista Ralph Schoenman, blízký spolupracovník Bertranda Russella. S přednáškou zde vystoupili Zbyněk Fišer a profesor Jan Patočka.“ Pažout, J., *Mocným navzdory. Studentské hnutí v šedesátých letech 20. století*, Prostor, Praha 2008, s. 217. Obdobně charakterizuje setkání i Pavel Pečínka. Dodává, že tento tří denní seminář nové levice zorganizoval Ivan Hartel. Srov. Pečínka, P., *Pod rudou vlajkou proti KSČ*, c. d., s. 55.

To, co Bondy oceňoval na maoismu – podobně jako celá řada evropských levicových intelektuálů, např. Louis Althusser, Jean-Paul Sartre, Alain Badiou, Michel Foucault, Jacques Rancière a celá řada dalších –, byl proklamovaný důraz na potřebu vytvoření samosprávné společnosti a kritika zřízení v Sovětském svazu, který se vydal podle Maa „kapitalistickou cestou“ a vede k novému typu třídní společnosti. Podle Bondyho došlo v SSSR ke vzniku státního kapitalismu a zformování nové vládnoucí třídy, která na vytvoření socialismu, jež Bondy spojuje právě se samosprávnou společností, pochopitelně nemá zájem, ba naopak se mu bude snažit za každou cenu zabránit.

Z jeho pohledu je tedy stalinistické direktivní zřízení (které ovšem nelze redukovat pouze na období Stalinovy vlády a na jeho osobu), které podle Bondyho nabylo formu státního kapitalismu, de facto antisocialistické a antimarxistické a pro potřeby vytvoření socialistické společnosti zcela disfunkční; nevede k emancipaci, nýbrž naopak k nové formě útlačku.⁵⁵

Státní kapitalismus charakterizuje Bondy jako zřízení, v němž dochází k tomu, že „nominální soukromé vlastnictví výrobních prostředků přestává být eo ipso základem příslušnosti k vládnoucí třídě, která začíná dostávat zcela nový profil, a proces vrcholí tam, kde

⁵⁵ „Vítal jsem s nadějemi, když se v Číně objevily Mao Ce-tungovy koncepce, které se pak projeví tím, že se Čína odtrhla od Sovětského svazu s argumentací, že Sovětský svaz opustil marxistickou linii a přešel na linii budování státního kapitalismu (...). Když v Číně začala kulturní revoluce v roce 1964, tak jsem ji velmi bedlivě sledoval, jako pravděpodobně jeden z velmi mála lidí v Československu. (...) Málodko u nás ví, že kulturní revoluce začínala nejen s obrovskými nadějemi, ale také s velice radikálními požadavky na vytvoření systému přímé demokracie, likvidace všech struktur jako je strana, svaz mládeže atd. – tedy vytvoření přímé demokracie po vzoru Pařížské komuny. (...) [Mao Ce-tung vytýčil také například] pozoruhodnou tezi, že se s největší bedlivostí má dbát na to, aby se nepotlačoval názor menšiny, protože historie nás učí, že menšina má vždycky pravdu atd.“ Jak Bondy vzápětí dodává, Mao však „nedokázal překročit Leninův stín, a když se podařilo skutečně tu partaj rozbourat, tak ji začal znova stavět. A to způsobem nejen diktátorským, ale (...) v podstatě se stejnými kádry. Takže v Číně, kde se v průběhu kulturní revoluce mluvilo o tom, že má být zabráněno vzniku nové čínské vládnoucí třídy, se naopak vznik nové vládnoucí třídy urychlil.“ Bondy, E., „Marxista se nemůže stát antikomunistou“, c. d., s. 26.

výrobní prostředky jsou nominálně převedeny do státního či ‚společenského‘ vlastnictví, ale je jimi disponováno nikoli bezprostředními výrobci, nýbrž úzkou vládnoucí oligarchií, která dokonce ani nemusí být dědičná. Klíčem k určení charakteru takovéto společnosti je míra, v níž je nebo není disponováno výrobními prostředky a výrobním produktem v rukou bezprostředních výrobců.⁵⁶

Je důležité na tomto místě upozornit, že podle Bondyho se v satelitech Sovětského svazu *vládnoucí třída* v pravém slova smyslu nekonstituovala. Tamější vládní představitelé bychom spíše mohli označit pojmem, který v jiné souvislosti užívá Jan Keller, totiž pojmem ‚servisní elita‘.⁵⁷ Ta není vlastním subjektem rozhodování, ale plní, přímo či nepřímo, direktivy sovětské vládnoucí třídy, jež vlastní řízení přenechává ve valné většině případů ‚bezprostředně sloužícím‘, ‚vybírá inteligentní *služebníky* (jež někdy povyšuje do svých řad)‘, zatímco sama ‚vlastní vládnoucí třída žije a působí dosti v skrytu‘,⁵⁸ a upomíná tak na pojem ‚diskrétní elity‘. Neplní-li servisní elita instrukce vládnoucí třídy či vykazuje-li tendence se od vládnoucí třídy emancipovat a sama se stát autonomním vládnoucím subjektem rozhodování, vládnoucí třída ji zpravidla vymění. Podle Bondyho je ukázkovým příkladem invaze do Československa roku 1968.

Svůj názor, že v Československu dochází v roce 1968 ke konstituci vládnoucí třídy, formuluje Bondy blíže v jiném svém textu, který rovněž připojujeme k tomuto vydání, totiž v tzv. ‚Stanovisku‘, které reaguje přímo na některé konkrétní rysy spojené s pražským jarem. Byť Bondy vítá program pražského jara jako projekt, který může vést k nastolení socialistické demokracie a společenské samosprávy, kterou sám prosazuje, poukazuje zároveň na možnost ‚velmi vážného nebezpečí‘, že se systém ‚posunuje nebezpečně k novému třídnímu rozdělení společnosti‘⁵⁹ a že může dojít k tomu, že ‚skupinová moc

⁵⁶ Viz *Pracovní analýza*, níže s. 83.

⁵⁷ K pojmu servisní a diskrétní elita srov. Keller, J., *Tři sociální světy*, Sociologické nakladatelství (SLON), Praha 2010.

⁵⁸ Srov. *Pracovní analýza*, níže s. 188.

⁵⁹ Viz ‚Stanovisko‘, níže s. 387.

staré státně-stranické byrokracie bude vystřídána mocí společenské vrstvy, která bude mít již základní rysy společenské třídy⁶⁰

Program pražského jara, který, jak jsme již uvedli, podle Bondyho představuje možnost vytvořit skutečnou demokracii a společenskou samosprávu,⁶¹ skýtá naději, že dojdou-li tyto možnosti skutečně naplnění, ke konstituování nové vládnoucí třídy nedojde. Cílem Bondyho aktivit v roce 1968, spojených rovněž s již zmiňovaným založením *Názorového sdružení levice*, které chce být určitou ideovou protiváhou např. Klubu angažovaných nestraníků či Klubu kritického myšlení,⁶² je právě prosazovat koncept socialismu, jenž by byl založen na široce pojaté demokracii a společenské samosprávě, a vyhnout se přitom liberalistickému pojetí,⁶³ či dokonce restauraci kapitalismu. Tento rozměr se samozřejmě projevuje kromě *Pracovní analýzy* a „Stanoviska“ také v textech „Prohlášení a výzva“ a zejména pak v textu „Dělnické samosprávy a revoluční strana“ z května až července 1968, které Bondyho pojetí společenské samosprávy dokreslují. Jsou zajímavé především tím, že v nich Bondy, na rozdíl od většiny svých textů, které jsou převážně kritické, předkládá kromě kritiky i pozitivní alternativu.

Vrátíme-li se k projektu pražského jara, není třeba nijak zvlášť zdůrazňovat, že jak vytvoření nové autonomní vládnoucí třídy, tak vytvoření socialismu, tj. široce pojaté demokracie, v níž by lidé byli

⁶⁰ Viz „Stanovisko“, níže s. 388. K tomuto vytvoření může dle Bondyho „snadno dojít sjednocením některých pružnějších (ať už tzv. progresivních nebo tzv. konzervativních) složek staré státně stranické byrokracie s nejsilnějšími skupinami ekonomicko-technokratického managementu a s vlivnými špičkami liberalistické protinovotnovské opozice v řadách inteligence (stranické i nestranické).“ Tamt.

⁶¹ Viz „Stanovisko“, níže, s. 384–393.

⁶² Viz „Prohlášení a výzva“, níže s. 364.

⁶³ „Jestliže by se za zády všeho lidu vytvořila v průběhu příští doby mocenská vrstva, která by měla charakter vládnoucí třídy, nedospělo by se pochopitelně k uskutečnění socialistické demokracie, místo níž bychom sklídili jenom náhražkovou liberalistickou demokracii se všemi jejími politickými i sociálními důsledky. Je jenom zdánlivým paradoxem, že proti takovému výsledku obrodného procesu, pokud by mu nebylo zabráněno pracujícím lidem, by asi přemnoží z dnešních našich liberálů a progresistů svůj hlas nijak nepozvedli.“ Viz „Stanovisko“, níže s. 389.

vlastním subjektem rozhodování, z pohledu SSSR odporovalo jeho zájmům. Násilné potlačení projektu pražského jara tak vedlo jak k destrukci možnosti demokracie a společenské samosprávy, tak k destrukci vzniku nezávislé autonomní vládnoucí třídy a k jejímu nahrazení loajální servisní elitou.

*

V mnoha ohledech analogická situace jako v Československu v roce 1968 existovala podle Bondyho v polovině šedesátých let v Číně, kdy se i tady podle Bondyho schylovalo ke vzniku čínské samostatné vládnoucí třídy a i tady podle něj zároveň hrozila možnost sklouznutí ke státnímu kapitalismu. Kulturní revoluci chápal jako program, který měl této tendenci zabránit, zatímco chystaná sovětská intervence v roce 1969 měla Číně zabránit dokončit proces vymanění se z vlivu Sovětského svazu, který začal již čínsko-sovětskou roztržkou. Ačkoli Brežněvova doktrína, podle níž státy tzv. socialistického tábora mají povinnost bránit tzv. socialistické zřízení kdykoli a kdekoli je ohroženo, se formálně vztahovala pouze na Evropu, Mao v ní spatřoval vážnou hrozbu a viděl v ní předzvěst možného útoku na Čínu.⁶⁴

Možnost vojenské intervence SSSR nebyla vyloučená a skutečně představovala v roce 1969 reálnou hrozbu.⁶⁵ Není náhodné, že Bon-

⁶⁴ Srov. Clubb, O. E., *China and Russia. The Great Game*, Columbia University Press, New York 1971, s. 488. Viz rovněž MacFarquhar, R., Schoenhals, M., *Mao's Last Revolution*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Mass., and London 2006, s. 306.

⁶⁵ Jedna z bitev v březnu 1969 na řece Ussuri si vyžádala „60 lidských životů na straně Sovětů a několik set mrtvých na čínské straně. (...) Počet pohraničních srážek během jara a léta roku 1969 rostl. Kremelské vedení hrozilo Maovi ofenzivou armád Varšavské smlouvy, padla i výhrůžka použití jaderné zbraně. (...) V Pekingu a ostatních velkých čínských městech byl v srpnu vyhlášen stav ohrožení a zmobilizovány miliony lidí, kteří museli hloubit protiatomové kryty. (...) V polovině října Lin Piao (jménem politbyra) nařídil ‚rudou pohotovost‘ a milion vojáků se začal připravovat na obranu proti případnému sovětskému útoku, který byl na spadnutí. Hraniční krize sice utichala, ale Čína v té době provedla první úspěšný podzemní jaderný výbuch, což vyvolalo oprávněné obavy, že by Sověti mohli zaútočit na čínské jaderné základny.“ Short, P., *Mao*, přel. P. Andělová, BB Art, Praha 2001, s. 442.

dy začal psát *Pracovní analýzu* právě bezprostředně po prvních vojenských střetech mezi Čínou a SSSR v březnu 1969. Vzájemné napětí se však projevovalo již dříve. Zahájení kulturní revoluce v roce 1966 tento konflikt, zprvu jen ideologický, posléze i vojenský, ještě více umocnilo.

Maovou motivací k zahájení kulturní revoluce, i když se výklady v tomto ohledu značně liší, byla podle oficiálních prohlášení obava, že pokud by se „situace dál vyvíjela daným směrem, den [, kdy by] kontrarevoluce zvedla hlavu, by nebyl příliš daleko – nastal by za několik let, možná za deset let, nejdéle za několik desetiletí“.⁶⁶ Mao se podle tohoto výkladu obával, že by se Čína mohla vydat stejnou cestou jako SSSR, že by se z ní stal „revizionistický stát přejímající kapitalistické praktiky“⁶⁷ a že by Liou Šao-čchi a Teng Siao-phing (druhý a třetí muž ve státě), mohli po jeho smrti směřovat vývoj Číny právě tímto směrem. Proto již od léta 1962 začal budovat „paralelní mocenskou strukturu, která měla vyvážit vliv stranické mašinérie ovládané Liouem jakožto prvním místopředsedou, Teng Siao-pchingem ve funkci generálního tajemníka a jeho zástupcem Pcheng Čenem“.⁶⁸ Teng Siao-pching se naopak pokoušel zvýšit význam stranických organizací. V únoru 1964 se svěřil diplomatovi ze Srí Lanky, že doufá, že si „Mao neuvědomí, o co se snaží, protože by s jejich záměry [Tengovými a Liouovými] zcela jistě nesouhlasil“.⁶⁹ Ze stranických organizací na venkově se měl stát podle jejich představ poslušný a spolehlivý nástroj prosazování plánovaného hospodářství.⁷⁰ Maova obava, že Liou, kterého považoval za svého nástupce, se vydá stejnou cestou jako předtím Chruščov v SSSR, se pak promítá i v devátém a posledním (Maem schváleném) „otevřeném dopisu“ Komunistické

⁶⁶ Pokud se těmto tendencím nezabrání, píše se dále, komunistická strana se stane „jasně revizionistickou nebo fašistickou stranou a celá Čína změní svou barvu“. Srov. *The Polemic on the General Line of the International Communist Movement*, Foreign Languages Press, Peking 1965, s. 477–478.

⁶⁷ Short, P., *Mao*, c. d. s. 394.

⁶⁸ Tamt., s. 396.

⁶⁹ Tamt., s. 397.

⁷⁰ Srov. tamt.

strany Číny Komunistické straně Sovětského svazu, v němž se uvádí, že to, zda „dokážeme úspěšně zabránit opakování Chruščovova revizionismu v Číně (...), je otázka života a smrti. (...) Jedná se o nadmíru důležitou otázku pro naši stranu a stát.“⁷¹

Čína by podle Maa měla vytvořit podmínky pro vytváření permanentní revoluce. Mao z obavy, že by se Čína mohla vydat cestou SSSR, zahájil boj proti této tendenci, která se podle jeho přesvědčení začala projevovat i v Číně. Dne 16. května 1966 tak byla formálně zahájena Velká kulturní proletářská revoluce, jejímž cílem mělo být podle oficiální proklamace odstranění všech funkcionářů, kteří „se vydali kapitalistickou cestou“: „Tito reprezentanti buržoazie, (...) až by dozrál čas, pokusili by se uchvátit moc a změnit diktaturu proletariátu v diktaturu kapitalistické třídy.“⁷² „Lidi Chruščovova typu“ je proto třeba zbavit politické moci.⁷³

Jak jsme uvedli, napětí mezi Čínou a SSSR se projevovalo již před zahájením kulturní revoluce. V roce 1963 formulovala Čína programový text známý jako „25 bodů“, v němž obvinila SSSR z imperialismu a vyzývala marxisty celého světa, aby se sjednotili na maoistické bázi. To vedlo samozřejmě k ještě většímu ochlazení vztahů mezi Čínou a SSSR a zvýšení potyček na společných hranicích.

Byť narušování hranic mezi oběma zeměmi nebylo v minulosti výjimečné, po okupaci ČSSR v roce 1968 a Brežněvově prohlášení, že sovětská armáda zasáhne všude, kde bude ohrožen socialismus, se Čína začala obávat otevřeného válečného konfliktu. V roce 1969, kdy Bondy píše *Pracovní analýzu*, situace eskalovala tak, že možnost otevřeného válečného konfliktu mezi SSSR a Čínou se ještě zvýšila. V březnu 1969 docházelo na obou stranách k vzájemnému odstřelování na Damánském ostrově na řece Ussuri.⁷⁴ Následovaly další střety,

⁷¹ *The Polemic on the General Line of the International Communist Movement*, c. d., s. 477-478.

⁷² Viz Short, P., *Mao*, c. d., s. 404.

⁷³ Tamt.

⁷⁴ Nešlo jen o běžnou potyčku. Podle CIA americké satelitní snímky odhalily, že „čínská strana řeky [Ussuri] byla tak zjizvená sovětskou artilérií, že vypadala jako měsíční krajina“. *Mao's Last Revolution*, c. d., s. 309.

z nichž k nejvýznamnějšímu došlo v srpnu 1969. Obě země se začaly připravovat na válku. Kosygin prohlásil, že nemůže vyloučit použití jaderných zbraní proti čínským jaderným základnám, a Mao apeloval na to, aby se celý svět spojil „proti imperialismu a zejména proti útočné válce využívající jaderné zbraně“. Nejvyšší představitelé Číny diskutovali za zavřenými dveřmi válečnou strategii a realizovali konkrétní přípravy na válku.⁷⁵

Není zcela jasné (a to ani dnes), kdo byl vlastně za eskalaci konfliktu odpovědný.⁷⁶ Sovětský svaz však nepochybně těžko snášel představu,

⁷⁵ Viz MacFarquhar, R., Schoenhals, M., *Mao's Last Revolution*, c. d., s. 311-315. „Obě země se začaly připravovat na válku. Sovětské taktické jaderné střely na Dálném Východě byly uvedeny do maximálního stavu pohotovosti, tj. byly plně připraveny k palbě. Sovětský svaz rovněž sdělil Číně, že v případě napadení nebude váhat s jaderným útokem proti základnám čínských nukleárních raket.“ Visinger, L., „Co se stalo roku 1969 na Sibíři?“ Dostupné na WWW: <http://www.military.cz/accessories/Siberia-1969.htm>.

⁷⁶ Henry Kissinger popisuje tehdejší situaci následovně: „Na jaře roku 1969 došlo k řadě střetů mezi čínskými a sovětským silami na vzdáleném úseku čínsko-sovětské hranice na sibiřské řece Ussuri. Na základě dvacetiletých zkušeností Washington zprvu považoval za samozřejmé, že tyto šarvátky vyprovokovali fanatičtí čínští vůdcové. Přehodnocení způsobila nemotornost sovětské diplomacie. Sověští diplomaté totiž dodávali Washingtonu podrobné zprávy o sovětské verzi událostí a dotazovali se, jaký by byl americký postoj, kdyby tyto střety eskalovaly. Nebyvalá sovětská touha konzultovat s Washingtonem o problému, o němž Amerika dala najevo, že ji nijak zvlášť nezajímá, v nás vyvolala otázku, zda tyto instruktáže neměly připravit půdu pro sovětský útok na Čínu. Toto podezření ještě zesílilo, když americké zpravodajské studie – vypracované v důsledku sovětských informací – odhalily, že se pútky vždy odehrávaly poblíž velkých sovětských základen a daleko od čínských komunikačních center; takovýto charakter bojů dával smysl jedině v případě, že agresorem byly vskutku sovětské jednotky. Těto interpretaci nasvědčovalo i neustále posilování sovětských vojsk podél celé šest a půl tisíce kilometrů dlouhé hranice s Čínou. Zanedlouho na ní stálo přes čtyřicet sovětských divizí.“ Kissinger, H., *Umění diplomacie. Od Richelieu k pádu Berlínské zdi*, přel. M. Calda, Prostor, Praha 1999, s. 754-755. Philip Short naopak zdůrazňuje, že Mao usiloval o to vlákat Sověty do léčky, zajistit si spojení se Spojenými státy, a získat tak relativně volný prostor pro nezávislé směřování. „Mao Ce-tungův plán byl neobyčejně prostý. Pokud se Sovětský svaz stane hlavním nepřítelem Číny, potom tedy Spojené státy (podle hesla „nepřítel mého nepřítele je můj přítel“) budou spojencem Pekingů – bez ohledu na to, že vedou nelibostnou válku s jedním ze spojenců Číny,

že by se Čína měla vyvíjet nezávisle na jeho vlivu, a mohl ve svých plánech navíc využít toho, že po čínské kulturní revoluci se země ocitla v chaosu a armáda byla do značné míry paralyzována (Mao v rámci kulturní revoluce zbavil komunistickou stranu vlivu na armádu⁷⁷).

Hrozící vojenská intervence ze strany SSSR přinutila Čínu jednak opustit kulturní revoluci⁷⁸ a vrátit se k hierarchickému etatistickému uspořádání (důvody nebyly pouze vnitropolitické, nezastupitelnou roli zde hrály i faktory vnější), jednak vedla k námluvám se Spojenými státy a k upuštění od kritiky její imperiální politiky. Bylo fakticky upuštěno od radikálně levicové politiky a myšlenek kulturní revoluce.

Možnosti intervence SSSR do Číny se obávali i Američané.⁷⁹ Pokud by snaha SSSR o podřízení Číny byla úspěšná, výrazně by to narušilo (pro Spojené státy značně negativním směrem) geopolitickou rovnováhu. Na rozdíl od Československa, jež bylo napadeno o rok dříve a nemělo pro Spojené státy takový geopolitický význam, „nezávislost Číny [považovaly Spojené státy] za nepostradatelnou pro globální rovnováhu a diplomatické kontakty s Čínou za podstatné pro udržení manévrovacího prostoru americké diplomacie“.⁸⁰ Proto americká administrativa postupovala zcela jinak než v případě Československa, kdy „KSSS mohlo s uspokojením konstatovat faktický nezájem Bílého domu o události v Praze a prezident Johnson uznal ‚realitu sovětské vojenské pozice a Varšavského paktu‘“.⁸¹ (Svůj faktický nezájem

Severním Vietnamem. Čína se snažila přesvědčit nově zvoleného amerického prezidenta Richarda Nixona, že zahraniční politika Pekingů prodělává zásadní změnu a boje o ostrůvek Čen-pao je možné považovat za počátek tohoto úsilí. Sověti Maovy úmysly neprohlédli, a proto ještě vystupňovali napětí na Ussuri.“ Short, P., *Mao*, c. d., s. 443.

⁷⁷ „Byla narušena dosavadní zásada KS Číny, že ozbrojená moc musí být podřízena straně.“ Fairbank, J. F., *Dějiny Číny*, přel. M. Hála, J. Hollanová, O. Lomová, Lidové noviny, Praha 1998, s. 425.

⁷⁸ Potyčky s SSSR u řeky Ussuri začaly v březnu 1969, kulturní revoluce oficiálně skončila v dubnu 1969.

⁷⁹ Srov. Kissinger, H., *Umění diplomacie*, c. d., s. 755.

⁸⁰ Tamt., s. 756.

⁸¹ Nálevka, V., *Světová politika ve 20. století II*, Nakladatelství Aleš Skřivan ml., Praha 2000, s. 188.

na změně statu quo ve střední a východní Evropě později Spojené státy opětovně potvrdily např. v tzv. Sonnenfeldtově klauzuli – někdy označované jako Sonnenfeldtova doktrína –, v níž se USA zavazují uznávat hegemonii Sovětského svazu nad „jeho“ oblastmi výměnou za stejné sovětské uznání hegemonie nad oblastmi ovládanými Spojenými státy.⁸²⁾ Nixon namísto toho učinil v roce 1969 podle Kissingera „snad nejodvážnější krok svého prezidentství: varoval Sovětský svaz, že jestliže napadne Čínu, Spojené státy nezůstanou lhostejné“.⁸³

Vzhledem k tomu, že se Čína v této době obávala SSSR více než USA, byla ochotna k navázání diplomatických vztahů se Spojenými státy (k obnovení diplomatických vztahů došlo v prosinci 1969). Z hlediska Spojených států měly námluvy s Čínou odrazovat SSSR od jeho záměru vojenské intervence do Číny, která by v případě úspěchu, jak už bylo řečeno, znamenala pro USA citelné oslabení jejich pozice na geopolitickém poli, a jednak vlastně sekundárně nutily SSSR, aby zlepšil své vztahy se Spojenými státy. To byl základ Nixonovy „trojúhelníkové diplomacie“. Na základě toho, že se vztahy USA a Číny zlepšily, stala se pro Sovětský svaz nejlepší možností snaha o zmírnění napětí se Spojenými státy. V letech 1973 a 1974 Brežněv dokonce navrhl Spojeným státům „pseudoalianci proti Číně“.⁸⁴ Spojeným státům však daný stav, tedy latentní nepřítelství mezi Čínou a SSSR, vyhovoval a těžily z toho ve vztahu k oběma stranám. (Nabídka Brežněva nicméně svědčí o relevantnosti Bondyho postřehu z *Pracovní analýzy*, že elity v SSSR by v boji proti třetímu světu byly klidně ochotny spojit se s elitami Spojených států.)

Čína v těchto velmocenských hrách rovněž uplatňovala, podobně jako Spojené státy, analogii trojúhelníkové diplomacie, když se pokoušela vyvážit zájmy SSSR a USA tak, aby z toho sama něco získala a měla prostor se relativně nezávisle rozvíjet. Představa antiimperialistické politiky, antiimperialistického boje ze strany Číny tak

⁸² Bondy zmiňuje Sonnenfeldtovu doktrínu a stručně ji hodnotí ve svém románu 677. Viz Bondy, E., 677, Zvláštní vydání..., Brno 2001, s. 90.

⁸³ Srov. Kissinger, H., *Umění diplomacie*, c. d., s. 756.

⁸⁴ Tamt., s. 763.

vzala za své. Čína postupně upevnila etatistickou strukturu společnosti a začala se vyvíjet směrem ke státnímu kapitalismu.

Ve světle těchto skutečností dochází Bondy na začátku sedmdesátých let⁸⁵ k pro něj bolestnému poznání, že kulturní revoluce definitivně prohrála,⁸⁶ a nastává tak pro něj období, kdy „skutečně nebylo k čemu upnout sebemenší naději“⁸⁷ a „nějaká politická resistance skutečně nepřipadá v úvahu“.⁸⁸ Jde nyní o to „ukázat lidem, že mají možnost postavit se na vlastní nohy a najít svoji generační kulturní identitu“.⁸⁹ Ukázat, že se lidé mohou i za daných podmínek (husákovské normalizace) seberealizovat a žít plnohodnotně. To je vlastně jeden z hlavních motivů prózy *Invalidní sourozenci* a je i hlavním motivem Bondyho činnosti v undergroundu při ideovém vytváření paralelní kultury, která by byla nezávislá na měřítkách a hodnotách dominantní společnosti.⁹⁰ Analogický postoj vyjádřil Ivan Martin Jirous v programovém textu „Zpráva o třetím českém hudebním obrození“: „Jestliže svět již nikdy nebude vypadat jinak, není třeba se rozptylovat čekáním na záchranu. Musíme se zabydlet v existujícím světě tak, abychom v něm žili vesele a důstojně.“⁹¹ A je to právě Jirous,

⁸⁵ Srov. Bondy, E., *Neuspořádaná samomluva*, c. d., s. 7.

⁸⁶ Srov. například Bondyho knihu *Sklepní práce* z přelomu roku 1972/1973 (publikována byla v nakl. Sixty-Eight Publishers v r. 1988 v Torontu a v olomouckém nakl. Votobia v r. 1997).

⁸⁷ Bondy, E., „Marxista se nemůže stát antikomunistou“, c. d., s. 26.

⁸⁸ Placák, P., „Flaštička antabusu. Kádrový dotazník Egonu Bondyho“, c. d., s. 41.

⁸⁹ Tamt.

⁹⁰ „Lze pochybovat o tom, že naše zřízení je socialistické, ale nepochybuje se už o tom, že je reálné a že je relativně vysoce stabilní. Za těchto okolností je předmětem uvažování mladých ne vzpomínání na zašlé zlaté časy ani blouznění o nádherých časech, jaké by měly či mohly být, (...) ale je jím prostá otázka, jak žít v našich reálných podmínkách natrvalo a udržet lidské a kulturní hodnoty, bez nichž není člověk člověkem. (...) Underground už dávno přestal být něčím na okraji lumpen-proletariátu, jak ho vidí pan prof. Černý a elitáři u nás i v emigraci. (...) Na žádný dialog se státní mocí, o němž emigranti a disidenti stále blábolí, skutečně nikdo z mladých ani nepomyslí. A nepomyslí ovšem už ani na nějaký dialog s emigranty či disidenty.“ Bondy, E., *Bezejmenná*. Zvláštní vydání..., Brno 2001, s. 66–67.

⁹¹ Jirous, I. M., „Zpráva o třetím českém hudebním obrození,“ in: Machovec, M. (ed.), *„Hnědá kniha“*. O procesech s českým undergroundem, Ústav pro studium totalitních

kdo vyzdvihuje Bondyho význam při formování principů undergroundu.⁹² Není mimochodem bez zajímavosti, že Jirosův programový text, v němž vymezuje základní rysy, postoje a cíle undergroundu, je uvozen citátem právě již zmiňovaného Mao Ce-tunga⁹³ (jedná se mimochodem o vyjádření, které cituje i Bondy v *Pracovní analýze*).

Jirosův důraz na rozvíjení paralelní kultury, *nezávislé* na establishmentu, je vlastní i Bondymu a je opakovaně vyjadřován i v jeho prózách ze sedmdesátých a osmdesátých let (kromě již zmiňovaných *Invalidních sourozenců*, zejména v *Afghánistánu*, 677 a *Bezejmenné*). Budeme-li se držet čistě toho, jak se tento postoj projevuje v politických stanoviscích, můžeme říci, že se promítá zejména do Bondyho radikálního odmítnutí vést s tehdejšími establishmentem jakýkoli dialog. Přes své přesvědčení o nemožnosti vést „politickou rezistenci“, o níž

režimů, Praha 2012, s. 17-31. „Cílem undergroundu na Západě je přímo destrukce establishmentu. Cílem undergroundu u nás je vytvoření druhé kultury. Kultury, která bude naprosto nezávislá na oficiálních komunikačních kanálech a společenském ocenění a hierarchii hodnot, jak jimi vládne establishment. Kultury, která nemůže mít za cíl destrukci establishmentu, protože by se mu tím sama vehnala do náruče. Ale která zbaví ty, kdo se k ní budou chtít připojit, skepse, že se nic nedá dělat, a ukáže jim, že se toho dá dělat mnoho.“ Tamt., s. 31.

⁹² „Na formování principů undergroundu se výrazně podílel i utopický román Egon Bondyho *Invalidní sourozenci*. Egon Bondy se k hnutí undergroundu těsně přimknul svým postojem i dílem.“ (Magor [Jiros, I. M.], „Český underground – geneze a přítomnost hnutí“, *Informace o Chartě 77*, 6/1986, s. 14-15.) „Filosofické aspekty takto existující vrstvy lidí, nebo subkultury, jak se jí říká cizím slovem, do důsledků domyslel a (...) sdělil Egon Bondy v utopickém románě *Invalidní sourozenci*.“ Jiros, I. M., „Zpráva o třetím českém hudebním obrození“, c. d., s. 29.

⁹³ „Ve velkých kulturních revolucích je jedinou metodou pro lidi, aby se osvobodili sami, a nesmí být užito žádná metoda, která dělá věci za ně. Věřte lidem, spolehejte na ně a respektujte jejich iniciativu. Odhodte strach. Nebojte se zmatků. Ať se lidé vychovávají sami v tomto velkém revolučním hnutí. Mao Ce-tung.“ Tamt., s. 17. Autorem Mao Ce-tung ve skutečnosti není, pouze tento text nadšeně schválil, autorství mu je ale velice často připisováno. Text pochází z tzv. „Rozhodnutí ústředního výboru Komunistické strany Číny týkající se Velké proletářské kulturní revoluce“ označovaného většinou jako tzv. „16 bodů“. Viz *Decision of the Central Committee of the Chinese Communist Party Concerning The Great Proletarian Cultural Revolution*, Foreign Language Press, Peking 1966.

jsme mluvili výše, zůstává však podle svých slov stále „marxistou, a to velmi militantním marxistou“.⁹⁴

Tento postoj se promítá v sedmdesátých a osmdesátých letech do Bondyho kritiky Charty 77, kterou obviňuje z toho, že zastává liberalistické pozice. Jeho kritika je vedena zleva a z pozice undergroundu odmítajícího jakékoli koketování s establishmentem. Tzv. „liberalistickou kritiku“ režimu, její nedůslednost a nedostatečnost, prezentuje Bondy právě již v *Pracovní analýze* (zejm. v kapitole „O liberalistické opozici ve východní Evropě“), kde ji charakterizuje jako „prozápadne“ orientovanou intelektuálskou a maloměšťáckou opozici“, která, byť se prohlašuje „za rozhodného nepřítele ‚totality‘ a za jediného ‚bojovníka za svobodu‘“, se ve skutečnosti „spojuje s utlačovatelským prosovětským vedením svých zemí v ideologickém i praktickém boji proti revolučnímu hnutí“.⁹⁵

Tento Bondyho postoj pak přetrvává i v pozdějších letech a má své pokračování v kritice Charty a zejména jejího vedení. Bondy Chartě a jejím hlavním představitelům vyčítal především to, že „maluje I. svět jako svět svobod, lidských práv a budoucnosti humanismu a volnosti všech lidí“,⁹⁶ a zamlčuje, že „americká kapitalistická vládnoucí třída je stejně vykořisťovatelská jako jakákoli jiná“. Charta podle něj „podstatu skutečnosti, v níž žijeme, nepostihuje, kořen zla neodhaluje, spíš ještě zamlžuje. Pokud existuje společnost, která stojí na vykořisťování, potud se žádných lidských práv dosíci nemůže – a dosažení legality? Jak málo to mění úděl vykořisťovaných! [Charta 77] je velmi pečlivě sepsána tak, aby tam o skutečném zlu, o společnosti vykořisťování, nepadla ani zmínka.“⁹⁷

Vládnoucí třída podle Bondyho ochraňuje své zájmy ideologickou indoktrinací obyvatelstva a svou legitimitu obhajuje tím, že říká, že chrání své obyvatelstvo před „nepřátelskou vládnoucí třídou“ – americká před sovětskou, sovětská před americkou.⁹⁸ Tato, jak píše

⁹⁴ Bondy, E., „Marxista se nemůže stát antikomunistou“, c. d., s. 26.

⁹⁵ Viz *Pracovní analýza*, níže s. 299.

⁹⁶ Bondy, E., *Bezejmenná*, c. d., s. 62.

⁹⁷ Bondy, E., *677*, c. d., s. 49.

⁹⁸ Tamt., s. 90.

Bondy, „obludná lež“ obhajuje „nejen válečné cíle, ale samu nadvládu vládnoucí třídy principiálně“ a je skutečně „nejtěžším dělem, jež vládnoucí třída používá, a zatím vždy se jim podařilo rozbít solidaritu všech, kteří jsou vykořisťováni“.⁹⁹ Vedení Charty tuto situaci podle Bondyho nekritizuje, nijak nereflektuje a dává jednoduše přednost západní vládnoucí třídě před sovětskou, místo toho, aby byla pro svobodnou společnost a pokoušela se odstranit vládnoucí třídu jako takovou, resp. odstranit rozdělení na vládnoucí a ovládané. Charta tak v Bondyho očích požaduje vlastně jen pouhé *vyměnění* vládnoucí třídy, případně dokonce jen podíl na vládnutí. „Vždyť se k ničemu jinému ani nenabízí, čtete-li (...) pozorně.“¹⁰⁰

Svoji kritiku vedení Charty Bondy v následující novele *Bezejmenná* dále stupňuje a označuje v ní vedení Charty dokonce za „stínový establishment“.¹⁰¹ Zároveň je zřejmé, že si poměrně značně idealizuje tehdejší underground, pokud jde o politické názory lidí hlásících se k undergroundu a jejich postoje k Západu a ke kapitalismu. Bondyho *Bezejmenná*, právě pro kritiku Václava Havla a vedení Charty,

⁹⁹ Tamt.

¹⁰⁰ Tamt., s. 49.

¹⁰¹ „Domácí disidenti jsou pro zdrcující většinu mladých lidí smutně směšná instance. (...) S gesty našich disidentů, o nichž pozvolna začínáme poznávat, že si vytváří svůj vlastní, ghetový, stínový establishment, nemají společného nic. (...) Otázky, které dnes mladí lidé na celém světě mají před sebou, jsou otázky, které ve všech režimech narážejí na stejnou represí: odmítání vojenské povinnosti, nezávislé hnutí za mír, odmítání kolaborace jakožto nutné podmínky k dosažení možnosti uplatnění svých schopností a sil, odmítání mlčet a schvalovat a tleskat a štvát v politikářském zájmu. To se nelíbí ani našim, ani zahraničním vládnoucím. A my se nemůžeme zbavit stále zřetelnějšího dojmu, že emigranti i naši disidenti ve své většině chtějí to, abychom byli jen proti našim vládnoucím, ale ty vládnoucí na druhé straně ne-li podporovali, tedy alespoň mlčky a s benevolencí akceptovali. (...) Odmítám považovat underground za něměho spolustolovníka u stolu pochlebovačů amerického bloku. Domnívám se, že je nutno jasně říci, že takhle spolu nespolutolujeme. Na Západě máme své bližní v tamějším undergroundu, který zcela zřetelně nesedí u stolu, u něhož sedí blahořečitelé amerického bloku. Nechápu, jak by se mohl český underground chtít posadit jinak. Mladí nehodlají participovat na zájmech politikářských pamětníků, kteří, opakují, stále zřetelněji ukazují, kam si sedlí.“ Bondy, E., *Bezejmenná*, c. d., s. 67–69.

se stala také předmětem ostré kritiky několika undergroundových publicistů.¹⁰² (Jeden z nich se po listopadu 1989 stal šéfredaktorem Respektu, druhý odhodlaným bojovníkem za umístění americké vojenské základny na našem území.)

Ačkoli Charta otevřeně nedeklarovala, že jejím cílem je restaurace kapitalismu (Václav Havel například ještě v prosinci 1989 prohlásoval, že odmítá návrat kapitalismu¹⁰³), Bondy se obává, že právě toto je objektivní snaha řady jejích čelných představitelů, a podrobuje je v tomto bodě kritice. Bondyho kritika byla podmíněna i faktem, že pokládal možnost blízkého zhroutilí SSSR a restaurace kapitalismu (na rozdíl od řady tehdejších disidentů) za zcela reálnou.¹⁰⁴ Již v roce 1971 například píše, že „Sovětský svaz nepřežije osmdesátá léta“.¹⁰⁵

¹⁰² Tyto kritické hlasy vyšly v 6. čísle *Revolver Revue/Jednou nobou* (1987). Srov. Horna Pigment [Ivan Lamper] „Zpívá hlasitě, ale falešně“ a Sax von Drak [Alexandr Vondra] „Všechno je dovoleno, ale ne vše prospívá“. Na tyto kritiky reagoval jednak sám Bondy ve stati „Odpověď panu H.P.“, jednak Ištván Lözendí [Martin Machovec] textem „Několik poznámek k anonymní stati“. Srov. Machovec, M., „Ediční poznámka“, in: Bondy, E., *Bezejmenná*, c. d., s. 140.

¹⁰³ „Dvacet let tvrdila oficiální propaganda, že jsem nepřítel socialismu, že chci v naší zemi obnovit kapitalismus, že jsem ve službách světového imperialismu, od něhož přijímám tučné výslužky, že chci být majitelem různých podniků a vykořisťovat v nich lidi, a tak dále a tak dokola. Byly to všechno lži, jak se záhy přesvědčíte...“ Projev v Československé televizi z 16. prosince 1989. Přetištěno ve Svobodném slově: Havel, V., „Poctivě a otevřeně. Ze sobotního televizního vystoupení Václava Havla“, *Svobodné slovo*, 18. prosince 1989.

¹⁰⁴ Je třeba ovšem říci, že Bondyho vyjádření v této věci si často protirečí a lze se u něj setkat i s přesně opačnými tvrzeními, např. že sovětské zřízení je „relativně vysoce stabilní“, že se nebude měnit „po dobré dvě tři generace“ a že „supervelmocenské zájmy udrží v Evropě status quo po generace a vnitřní podmínky společenského zřízení se v zásadě měnit nebudou (nebudou moci)“. Bondy, E., *Bezejmenná*, c. d., s. 66. Lze se domnívat, že tato protikladná vyjádření, která se kontinuálně objevují i v nejrůznějších jiných Bondyho textech, souvisí s jeho maniodepresivní psychózou a s přecházením ze stavu hlubokého optimismu do stavu hlubokého pesimismu.

¹⁰⁵ „Sovětský svaz nepřežije osmdesátá léta / ale vy musíte být připraveni / I kdyby pozavírali všechny marxisty / nemohou pozavírat všechny vás.“ Bondy, E., „Tzv. ‚Břežnová básně 1971‘, čtená na veřejném shromáždění“, in: Bondy, E., *Básnické spi-ly II. 1962-1975*. Argo, Praha 2015, s. 349.

Systematicky ovšem tuto tezi a příčiny možného zhroucení rozvedl až v první polovině osmdesátých let. Podle Bondyho názoru v SSSR vznikla „nová vládnoucí třída (...) jejíž tzv. nový výrobní způsob je prostě lup. (...) Nová vládnoucí třída, jejíž jádro tvoří ekonomicko-technokratický management (...) prostě loupí vše od nadhodnoty ždímané z pracovní síly až po přírodní bohatství země, činí tak naprosto neekonomicky a neracionálně, takže přivádí celý stát k rychlému zhroucení, a až prostě nebude co snadno loupit, ‚zbytek konkurzní podstaty prostě prodá‘. A komu ho může prodat, než mezinárodnímu kapitálu. A učiní tak i za cenu zničení, resp. vzdání se státnosti.“¹⁰⁶ Bondy uvádí, že s těmito důsledky počítal od začátku osmdesátých let.¹⁰⁷

Restauraci kapitalismu Bondy jakožto marxistický teoretik pochopitelně odmítal, varoval proto před ní již s několikaletým předstihem, vyjadřoval se v tomto směru opakovaně i počátkem devadesátých let a považoval ji za „evidentní krok zpět z hlediska historického“.¹⁰⁸ Snaha politicky orientovat společnost na jinou cestu, než je restaurace kapitalismu a zapojení se do kapitalistického mezinárodního systému, byla také motivem jeho aktivit v Levé alternativě. Od devadesátých let se pak rovněž stal ostrým kritikem globalizace, poukazoval v řadě svých článků a rozhovorů na její negativní důsledky i na iluze, které s ní jsou, resp. z dnešního pohledu spíše už byly, spojené.

*

Vraťme se nyní od vývoje Bondyho politického myšlení k vlastní *Pracovní analýze*, k některým motivům, které její vznik podnítily, a k popisu politicko-historických okolností, na které reagovala.

¹⁰⁶ Bondy, E., *Bezejmenná*, c. d., s. 138.

¹⁰⁷ „[Až] vládnoucí třída vykrade, co se dá, tak zbylou konkurzní podstatu prostě prodá mezinárodnímu kapitálu. Což se v podstatě před našima očima děje. K tomu dochází. S touto koncepcí o tom, jaká je vývojová linie a výsledný efekt a závěr existence a závěr činnosti nové vládnoucí třídy – jsem jako teoretik počítal už od začátku osmdesátých let, takže ty procesy mne nepřekvapily.“ Viz Bondy, E., „Marxista se nemůže stát antikomunistou“, c. d., s. 27.

¹⁰⁸ Tamt.

Již jsme se zmínili o Bondyho kritice systému v Sovětském svazu, který již od padesátých let považoval za fašistické, tj. de facto totalitní zřízení, jež nemá se socialismem nic společného. Socialismus v jeho kýžené formě přitom charakterizuje jako společnost, která splňuje dva předpoklady: a) nedochází k vykořisťování: pracující dostávají hodnotu, kterou vytvořili svou prací, zpět (byť ne nutně pouze ve formě mzdy, ale i třeba ve formě služeb, které mohou zdarma využívat), resp. nikdo nežije na úkor cizí práce; b) pracující mají reálnou možnost disponovat společenským nadproduktem a výrobními prostředky (existuje taková politická forma, která jim to umožňuje, a rozhodování tedy nenáleží žádné privilegované skupině, která by byla fakticky mimo kontrolu společnosti, nýbrž subjektem rozhodování jsou sami výrobci).¹⁰⁹ Rovněž již bylo poznamenáno výše, že zřízení Sovětského svazu a zemí východního bloku Bondy charakterizuje v šedesátých letech jako „státní kapitalismus“. V pozdějších letech toto označení reviduje, jelikož stát, potažmo mocenská elita, která jej řídí, je sice univerzální zaměstnavatel a univerzální vykořisťovatel celé společnosti, jež si pomocí nejrůznějších skrytých mechanismů přivlastňuje společenskou nadhodnotu, nečiní tak však přímo *kapitalistickým* způsobem.¹¹⁰ V šedesátých letech ovšem toto označení používá, a zapojuje se tím tak do živé tradice marxistického myšlení, která řešila otázku charakteru sovětského zřízení. Především se vymezuje, jak jsme výše uvedli, vůči Trockého pojetí, které SSSR chápe pouze jako tzv. „zdegenerovaný dělnický stát“, v němž si byrokratický aparát uzurpoval moc, společenské výhody a skrytě si присвоjoval výsledky cizí práce.¹¹¹

Trockij explicitně odmítal charakterizovat SSSR jako státní kapitalismus, ale vnímal jej jako společenskou formaci, která není kapitalismem, ale není ještě ani socialismem. Jedná se o „přechodnou for-

¹⁰⁹ Viz *Pracovní analýza*, níže s. 149.

¹¹⁰ Svě pozdější zdůvodnění, proč SSSR není státním kapitalismem, podává v *Neuspořádané samomluvě* (c. d., s. 60–63).

¹¹¹ „Rozdíly v duchodech (...) nevyplývají jen z rozdílu individuálního pracovního výkonu, nýbrž i ze skrytého присвоjování výsledků cizí práce. Privilegovaná menšina (...) žije na účet ošizené většiny.“ Trockij, L. D., *Ztracená revoluce*, c. d., s. 208.

mu“, o jejíž budoucnosti není podle Trockého dosud rozhodnuto.¹¹² Pokud by byrokratizace pokračovala dále a v SSSR by neproběhla *politická* revoluce¹¹³ (Trockij spojoval naděje vkládané do této revoluce se vznikem revolucí v západní Evropě, které by mohly být podníceny – tak jak dřívější socialistické revoluce – světovou válkou¹¹⁴), došlo by podle Trockého k restauraci kapitalistických vztahů a ani „žádné vojenské vítězství SSSR [v této válce] by nezachránilo dědictví Říjnové revoluce, kdyby se v ostatním světě udržel imperialismus.“¹¹⁵ Podle vyjádření Trockého manželky Natálie Sedovové vývoj v SSSR v poválečném období již dospěl do stadia, že k restauraci kapitalistických vztahů došlo, a Trockij, kdyby se této doby dožil, neoznačoval by proto podle ní již SSSR a jeho satelity v žádném případě za „dělnický stát“, a to ani za „degenerovaný“ či „deformovaný“ dělnický stát.¹¹⁶ Skutečnost, že IV. internacionála stále chápala SSSR (v souladu s dřívější Trockého analýzou ze třicátých let) jako degenerovaný dělnický stát, se pro Sedovovou stala jedním z důvodů, proč ze IV. internacionály vystoupila.

Jak bylo řečeno výše, vůči Trockého charakteristice sovětského zřízení jako „degenerovaného dělnického státu“ se Bondy vymezoval již na přelomu čtyřicátých a padesátých let, a to právě s námitkou, že v SSSR podle něj již došlo ke konstituci nové vládnoucí třídy. Je třeba zdůraznit, že k tomuto přesvědčení dochází samostatně, nikoli na základě literatury, nevěda, že na Západě již vychází přinejmenším od začátku čtyřicátých let literatura, která se konstitucí vládnoucí třídy v SSSR a otázkou jejího státněkapitalistického charakteru za-

¹¹² „Nazveme dnešní sovětské zřízení se všemi jeho protiklady nikoli *socialistickým* řádem, nýbrž *přechodným* nebo *přípravným* obdobím mezi kapitalismem a socialismem.“ Tamt., s. 79.

¹¹³ Dle Trockého by stačilo provést *politickou* revoluci, nebyla by nutná revoluce *sociální*.

¹¹⁴ Revoluce v západní Evropě by mohly zabránit vzniku fašismu i válce, nicméně „nezabrání-li revoluce válce, může válka uspišit revoluci“. Trockij, L. D., *Ztracená revoluce*, c. d., s. 202.

¹¹⁵ Tamt.

¹¹⁶ Viz Dopis Natálie Sedovové výkonnému výboru IV. internacionály z 9. května 1951.

bývá.¹¹⁷ Tuto literaturu neznal Bondy ani později (dostupnost marxistické literatury konstatující existenci vládnoucí třídy v SSSR byla pochopitelně v tehdejších podmínkách značně omezená), neboť ještě v roce 1984 (mylně) uvádí, že o tom, že by „v SSSR došlo k vytvoření třídní společnosti typu státního kapitalismu, se levicovní marxisté odvážili mluvit teprve na samém začátku šedesátých let“ a že do začátku šedesátých let „panovalo na marxistické levici stále ještě Trockého přesvědčení, že v SSSR se jedná pouze o degenerovanou podobu diktatury proletariátu“.¹¹⁸

¹¹⁷ Tato otázka byla rovněž řešena i jugoslávskými marxisty. Srov. např. zejm. Djilas, M., *The New Class. An Analysis of the Communist System*, Thames and Hudson, London 1957 aj.

¹¹⁸ Bondy, E., *Neuspořádaná samomluva*, c. d., s. 5. Ponecháme-li stranou užití tohoto pojmu v Kautského kritice bolševiků (srov. Kautský, K., *Terorismus a komunismus*, přel. J. Uher, Ústřední dělnické knihkupectví, Praha 1921, zejm. s. 118–119) a užití tohoto pojmu u Lenina a některých dalších bolševiků v souvislosti s NEPem –, je třeba zmínit především článek F. Pollocka „Státní kapitalismus. Jeho možnosti a limity“ z roku 1941 a článek R. Dunajevské „The Union of Soviet Socialist Republics is a Capitalist Society“ rovněž z roku 1941. V druhé polovině čtyřicátých let přibývali k těmto autorům Manuel Fernandez Grandizo (často píšící pod pseudonymem G. Munis) a francouzský surrealistický básník Benjamin Péret (pod pseudonymem Peralta). (Srov. Peralta [Benjamin Péret], *Le ‚Manifeste‘ des exégètes*, Ed. Révolución, Mexico 1946, s. 3–9; Munis, G. [Manuel Fernandez Grandizo] *Les révolutionnaires devant la Russie et le stalinisme mondial*, Ed. Révolución, Mexico 1946.) Ve čtyřicátých letech rovněž tematizoval v řadě svých článků státněkapitalistický charakter SSSR C. L. R. James, jenž své názory shrnul v knize *State Capitalism and World Revolution*, Charles Kerr, Chicago 1950. Zřejmě nevlivnější teorii státního kapitalismu zformuloval Tony Cliff v knize *The Nature of Stalinist Russia* (1948), vydanou později v roce 1955 pod názvem *State Capitalism in Russia* (tato kniha má údajně v brzké době vyjít v českém překladu). Z jugoslávského prostředí je třeba zmínit především knihu Milovana Djilase *The New Class. An Analysis of the Communist System* (Thames and Hudson, London 1957), v níž Djilas analyzuje „původ nových forem vlastnictví a nové vládnoucí a vykořisťovatelské třídy“. (Tamt., s. 36; srov. také zejm. s. 37–70.) Přehled teorií nedogmatického marxismu tematizující společensko-ekonomický charakter SSSR poskytuje Marcel van der Linden v knize *Western Marxism and the Soviet Union. A Survey of Critical Theories and Debates Since 1917*, Brill, Leiden – Boston 2007. V češtině je tato problematika stručně nastíněna v knize *Obraz člověka u Marxe* v obsáhlejší poznámce Michaela Hausera. Viz Fromm, E., *Obraz člověka u Marxe*, přel. M. Hauser, L. Marek, Brno 2004, s. 5–8.

Nová vládnoucí třída, která podle Bondyho v SSSR vznikla, pochopitelně nemá sebemenší zájem na vytváření socialismu jakožto samosprávné společnosti, jelikož by tím musela sama sebe zrušit *jakožto* vládnoucí třídu, což přirozeně není její zájem. Sovětský svaz tak dle Bondyho nejenže nebude – navzdory oficiálním prohlášením, které tvrdí opak – budovat socialismus, tedy emancipovanou svobodnou společnost, ale bude naopak jakékoli takovéto možnosti aktivně bránit a hájit jednoduše své mocenské zájmy na mezinárodním poli. V tomto bodě je podle Bondyho „na stejné lodi“ jako Spojené státy. SSSR a USA tak pro Bondyho představují dvě imperiální velmoci, které si prostřednictvím imperiální politiky podmaňují závislá území a ekonomicky je exploatují. V důsledku toho také hlavní linie vykořisťování, a tedy i třídního boje, probíhá právě na této hranici, tedy mezi vyspělými a rozvojovými státy.¹¹⁹ Odpor ze strany závislých států proti této exploataci přitom nabývá formy národněosvobozenického boje, je prostou snahou vymanit se ze závislého postavení a zbavit se ekonomického a politického útlaku. Snahou USA a SSSR je naopak tato revoluční hnutí potlačit, „pacifikovat“ a nadále udržovat svoji mocenskou nadvládu a strukturu společnosti rozdělenou na vládnoucí a ovládané. To také představuje jejich společný zájem a při jeho případném ohrožení jsou ochotni spolupracovat či si „rozdělit práci“ při vojenském potlačování opozičních hnutí jak na Východě, tak na Západě. „S velkorysou benevolencí byl ochoten SSSR nechat pomordovat revoltně-revoluční hnutí všude na zadním dvorku amerického imperialismu^[120] a stejně tak USA se pochopitelně při všem svobodném řevu o „svobodném světě“ *aktivně* distancovaly od koncentračnických metod na zadním dvorku SSSR.“¹²¹ Mírová koexistence těchto „vykořisťovatelských imperialistických seskupení by znamenala v první řadě soustředěný útok

¹¹⁹ Viz *Pracovní analýza* níže, s. 71–72.

¹²⁰ Historii těchto „pomordování“ mapuje přehledně např. Garce Livingstonová v knize *Zadní dvorek Ameriky. USA a Latinská Amerika od Monroevy doktríny po válku s terorem* (přel. Z. Jehlička a O. Marek, Grimmus, Všeň 2011).

¹²¹ Viz *Pracovní analýza*, níže s. 294.

na lidi celého světa, k jejich vyždímání, ohlupení, dehumanizování, a tím k úplnému znevolnění“.¹²²

Takto viděl Bondy společensko-politickou situaci na konci šedesátých let. Otázkou pro něj je, k čemu tato situace a daná dynamika společnosti tenduje, jaké z toho vyvodit politické důsledky a jak v dané situaci reagovat. *Pracovní analýza* chce být právě odpovědí na tyto otázky. Obsahuje několik tematicky provázaných okruhů. Jednak kritiku stalinistického a poststalinistického systému a s ní spojenou snahu historicko-strukturálně vysvětlit příčiny jeho vzniku, jeho genezi, jeho vnitřní rozpory a zároveň i možnosti jeho subverze v tehdejší konkrétní geopolitické situaci. S tím přirozeně souvisí také otázka, kdo je subjektem těchto změn, problematika revolučních organizací a snaha vytvořit „novou teorii strany“. Dalším tématem je zde problematika společenské samosprávy, možnost jejího dosažení a udržení a problémy s tím spojené.

Bondy svou práci začíná charakteristikou soudobého stavu a nastiňuje jednotlivé eventuality následného vývoje. Přibližuje stručně vývoj kapitalismu, který podle něj postupně vede „k likvidaci liberálních soukromopodnikatelských poměrů“¹²³ až nakonec dochází k monopolizaci kapitálu a posléze přímo ke spojování monopolistického kapitálu a státu. Vzniká tak monopolistické stadium kapitalismu, které má zase tendenci přeměnit se ve státní kapitalismus. Tuto tendenci podle Bondyho vykazovala v šedesátých letech řada zemí. V politické rovině znamená tento vývoj postupnou likvidaci liberálních politických postulátů, jelikož mizí reálné podmínky, z nichž se tyto postuláty zrodily. Zároveň s tímto procesem dochází také ke stále větší mezinárodní ekonomické provázanosti jednotlivých zemí a k jejich vtažení do mezinárodního kapitalistického systému¹²⁴ (v němž jsou země třetího světa vykořisťovány rozvinutými zeměmi). Bondy v prvním oddílu své práce tuto integraci, kterou nazývá „imperialistickou integrací“, analyzuje a zamýšlí se nad jejími možnými důsledky.

¹²² Viz *Pracovní analýza*, níže s. 294.

¹²³ Viz *Pracovní analýza*, níže s. 68.

¹²⁴ Bondy jako výjimky uvádí ČLR, KLDK a Severní Vietnam.

Fakticky se zde zabývá tím, co bychom dnes označili jako ekonomickou globalizaci, a jejími důsledky za situace, kdy jednotliví aktéři si jsou vysoce nerovni a kdy se tato globalizace odehrává v rámci kapitalistického systému založeného na snaze dosahovat co největší zisk, a to zpravidla na úkor slabšího, čímž trpí především rozvojové státy. V zásadě Bondy vidí dvě možnosti, jak mezinárodní integraci provést: jeden způsob představuje „imperialistická integrace cestou mocenského podmanění“, druhou je „socialistická integrace cestou osvobození v procesu světové socialistické revoluce“.¹²⁵ Toto je základní pozadí, na němž se rozvíjí problematika prvního oddílu *Pracovní analýzy*.

První způsob integrace předpokládá, že si imperiální velmoci rozdělí svět. Podle Bondyho by to vedlo k mírové koexistenci (je otázkou, jak dlouho trvající) mezi soupeřícími bloky a „pacifikaci“ ovládaných a vykořisťovaných zemí, resp. potlačení národněosvobozeneckých hnutí a s tím spojené udržování statu quo.¹²⁶ I za předpokladu, že by obě supervelmoci (monopolněkapitalistické Spojené státy a státněkapitalistický Sovětský svaz) skutečně spolupracovaly, o čemž má Bondy silné pochybnosti, či by se dokonce jejich vládnoucí třídy i přímo spojily a potlačily by svůj vzájemný antagonismus, i tak to může při zachování kapitalistického produkčního způsobu podle Bondyho vést pouze ke dvěma možnostem: buď bude zachována třídní linie mezi metropolitními imperialistickými zeměmi a ostatními zeměmi, a metropolitní země si tak udrží mocenský monopol na vykořisťování zbytku obyvatelstva (případně část této nadhodnoty přesunou i ke svým spojencům v Evropě), nebo dojde mezi státy ke *globálnímu* vyrovnávání nerovností a životních podmínek, a pak se antagonismus vlastní kapitalistické společnosti prosadí ve formě, kdy transnacionální globální vykořisťovatelská třída bude vystupovat proti globálně vykořisťovanému lidstvu.¹²⁷

Ať už se ale ekonomická „imperialistická integrace“ uskuteční v jakékoli podobě, vždy to bude podle Bondyho pro lidstvo jako ce-

¹²⁵ Viz *Pracovní analýza*, níže s. 74.

¹²⁶ Viz *Pracovní analýza*, níže s. 74–75.

¹²⁷ Viz *Pracovní analýza*, níže s. 79.

lek (vyjma těch, kteří z imperiální politiky právě těží, což je stále se zmenšující menšina) znamenat pohromu a uzavření emancipační politiky na velmi dlouhé historické období. Důsledkem by rovněž bylo potlačení národněosvobozeneckých hnutí, hnutí, která se pokoušejí o nezávislost v rámci rozděleného světa, a petrifikace daného systému na mnoho desetiletí. Potlačení těchto hnutí usilujících o vytvoření oblastí nezávislých na rozhodování a zájmech USA a SSSR pokládal Bondy za jedno z hlavních nebezpečí tehdejší doby pro emancipační politiku. (Důsledky, které by to mělo, včetně roviny společenského vědomí, rozebírá například v kapitolách: „Důsledky eventuální likvidace třídního boje“ a „Ohrožení, které lidstvu přináší imperialistická integrace“.)

V oficiální politice Číny, zejména po zahájení kulturní revoluce, Bondy naopak spatřoval politickou linii, která by mohla být příkladem pro třetí svět, chápal ji jako linii boje jak proti americkému monopolnímu kapitalismu, tak sovětskému státnímu kapitalismu, jako strategii vedoucí nakonec k vytvoření socialistické samosprávné společnosti. Podle Bondyho se naprosto liší, ba je přímo protikladná sovětské cestě, jež vedla jen k vytvoření státního kapitalismu a nových forem útlaku. Právě problematice degenerace Sovětského svazu a zkoumání jejích historických příčin se Bondy věnuje ve druhém oddílu *Pracovní analýzy*.

Rozebírá zde proces vzniku ekonomicko-technického managementu, jenž záhy nabývá charakteru managementu ekonomicko-technokratického; zkoumá jeho nejednoznačný vztah k politické elitě, s níž ho na jednu stranu pojí společný zájem, na druhé straně je však mezi oběma řídicími elitami určitý antagonismus a jedna se snaží si tu druhou podřídit. Analyzuje také postupné vytváření skupinového zájmu obou těchto elit a následně skupinové identity, jejich postupnou emancipaci vůči zbytku společnosti, která nakonec vrcholí tím, že se tyto elity postaví nad společnost a začnou ji ovládat.¹²⁸

¹²⁸ V této souvislosti je zajímavé srovnat Bondyho analýzu s analýzou maďarských autorů Györgyho Konráda a Ivana Szelényiho *The Intellectuals on the Road to Class Power* (přel. A. Arato, R. E. Allen, A. Helen and Kurt Wolf Book Hartcourt Brace

Zamýšlí se nad objektivními faktory, které tento vývoj podmiňují, objektivními rozpory a napětím, které jsou tomuto systému vlastní, a tematizuje rizika spojená s chybným řešením těchto rozporů. Na tomto pozadí pak Bondy analyzuje proces transformace těchto elit do podoby nové vládnoucí třídy a znovuvytvoření třídních vztahů.

Ve svém rozboru se Bondy nevěnuje jen obecným otázkám, nýbrž charakterizuje i konkrétní politické boje, jako například frakční boj mezi Stalinem a Trockým, moskevské procesy a jejich pozadí, kolektivizaci, boj mezi ústředním vedením a řídicími elitami, to, jak se postupná emancipace řídicích elit od zbytku společnosti promítala do občanského zákoníku atd. apod. Dlužno v této souvislosti také dodat, že vývoj v SSSR a dialektiku jeho degenerace sice Bondy považuje přímo za exemplární, avšak nikoli za nutnou.¹²⁹ Poznání tohoto vývoje a poučení se z něj nás může podle Bondyho naopak uchránit před jeho opakováním v budoucnu. Druhý oddíl *Pracovní analýzy* je motivován právě snahou o zprostředkování tohoto poznání.

Třetí oddíl *Pracovní analýzy* otázku možné degenerace dále prohlubuje. Mluví o silné tendenci k vytvoření etatistické struktury a státního kapitalismu. Země, které svrhly kapitalismus, ať je to SSSR, ČLR,

Jovanovich, New York–London 1979). Zkoumají zde konstituci nové vládnoucí třídy. Odmítají, že by touto vládnoucí třídou byla pouze byrokracie, dochází naopak ke splývání byrokracie a intelektuálů (tamt., s. xiv), přičemž pojem „intelektuál“ chápou ve své knize velmi široce. Zahrnují do ní jak intelektuály v tradičním významu (vědce, umělce, učitele), tak technokraty (inženýry, fyziky apod.), tak stranickou byrokracii a zkoumají historické proměny jejich vztahů i překonávání vzájemných protikladů.

¹²⁹ „Případ Sovětského svazu je sice exemplárním pro poučení, není však nutně paradigmatickým vývoje socialistické revoluce.“ Srov. *Pracovní analýza*, níže s. 118 Bondy sledoval v době, kdy psal *Pracovní analýzu*, vývoj v Číně s nadějí. Poté, co se v sedmdesátých letech Čína vydala prakticky stejnou cestou jako SSSR, ho opustila i tato naděje. Sám později přiznává, že se v době psaní *Pracovní analýzy* domníval, že „čínská kulturní revoluce zvítězila a že vývoj, jímž se braly dějiny SSSR, proto může být chápán jako nikoli zákonitý“. (Bondy, E., *Neuspořádaná samomluva*, c. d., s. 5.) Skutečnost, že kulturní revoluce prohrála, však vede Bondyho k závěru, že „můžeme nyní považovat historický vývoj, který proběhl a probíhá v zemích, které provedly socialistickou revoluci, za zákonitý – za zákonitě vedoucí k obnovení třídní společnosti s vládnoucí třídou nového typu“ (tamt., s. 7).

Kuba či jiné, silně konvergují právě v nastolení principu etatismu, od nějž je podle Bondyho již jen malý krok k vytvoření státního kapitalismu. Rovněž „projevují zřetelnou objektivní konvergenci s evolučním trendem metropolitních zemí kapitalismu, jež v praxi všechny přešly už k modelu státněmonopolistického kapitalismu a nejprogresivnější z nich projevují očividnou tendenci k dalšímu postupu ke státnímu kapitalismu přímo“.¹³⁰ Tím se dostáváme k obecnějšímu zkoumání trendu kapitalistické ekonomiky: imanentní pohyb kapitálu směřuje k monopolizaci a centralizaci, ruší původní vztahy drobných soupeřících subjektů a vytvářením monopolů stále více narušuje volný trh natolik, že se někdy dostává až na hranici státního kapitalismu. Tento pohyb si zároveň podle Bondyho vytváří i adekvátní politickou strukturu, která „podstatně omezuje demokratické politické svobody a maximálně zajišťuje politický monopol vládnoucí třídy“.¹³¹ K posunu od monopolního kapitalismu ke kapitalismu státnímu může dojít také tak, jak Bondy zmiňuje na jiném místě, že ekonomická elita, jejíž vliv na stát je dosud pouze nepřímý, jej začne ovládat jednoduše přímo. O této možnosti uvažoval již ve svém textu „Diktatura proletariatu“ z přelomu roku 1949/1950.¹³² Podobně i v roce 1968 píše, že: „... v moderním kapitalismu se spěje stále více k přímému sjednocení vlády ekonomické a státněpolitické.“¹³³ Případy, kdy se oligarchové stávají hlavními představiteli státu přímo, lze pozorovat stále častěji a jejich vliv na stát, který začínají ovládat přímo, je stále méně zakrytý (u nás například A. Babiš, v zahraničí S. Berlusconi, D. Trump aj.). Jak píše Bondy v *Pracovní analýze*, liberálně demokratické instituce jsou sice zachovány, lidé mohou chodit k volbám, ale jejich reálný vliv na podstatné záležitosti je minimální. O demokratičnosti Západu si Bondy (dodejme, že na rozdíl od většiny teoretiků tehdejší i dnešní doby) nedělá vůbec žádné iluze.¹³⁴ Stejně tak si nedělá žádné iluze o merito-

¹³⁰ Viz *Pracovní analýza*, níže s. 198.

¹³¹ Viz *Pracovní analýza*, níže s. 199.

¹³² „Dosavadní vládnoucí třída převezme stát do svých rukou přímo.“ Bondy, E., „Diktatura proletariatu“, c. d., s. 837.

¹³³ Viz „Dělnické samosprávy a revoluční strana“, níže s. 377.

¹³⁴ Viz *Pracovní analýza*, níže s. 91, 195, 199.

kratickém charakteru západního světa – že dává vyniknout těm neschopnějším, že veškerá nerovnost (či alespoň její podstatná část) je dána především schopnostmi jednotlivců, kteří spolu mohou volně soutěžit atd. – a zdůrazňuje ideologický a legitimizační charakter těchto tezí, které ignorují sociální původ, jenž je ve skutečnosti v západních společnostech mnohem důležitější než individuální schopnosti.¹³⁵

Monopolizace či centralizace, kterou jsme zmínili výše, představuje rozporuplný jev. Má své kladné i záporné stránky. Jednou z těch kladných je to, že zajišťuje vyšší efektivitu než ekonomika založená na systému drobných roztržitých soukromopodnikatelských a soukromovlastnických vztahů. Návrat k těmto vztahům by podle Bondyho vedl ke zhroucení ekonomiky a jejích produkčních kapacit. V této souvislosti a kontextu je tak Bondyho požadavek společenské samosprávy dále problematizován a zpřesňován. Bondy se rozhodně vymezuje vůči naivní představě společenské samosprávy jakožto souboru drobných podniků či komun, které by si konkurovaly způsobem ne nepodobným kapitalistickému. Odmítá syndikalistickou představu stejně jako „nehistorické iluze o hodnotě liberalistické ‚demokracie‘ a o její aplikovatelnosti“ a považuje rovněž za „falešné i iluze anarchizujícího typu“.¹³⁶ Neoanarchistické postoje, jakož i čistě egoistické postoje se podle něj projevují jako psychologická reakce na přiznané i nepřiznané zklamání ze společenského vývoje a porážek revolučního hnutí.¹³⁷

¹³⁵ „Nějaká ‚volná soutěž‘ zdatných a nejzdatnějších v sovětské společnosti bez jakéhokoliv ohledu na jejich sociální, resp. třídní původ, existuje stejně málo jako ve Spojených státech a je jenom oficiálním demagogickým mýtem.“ (Viz *Pracovní analýza*, níže s. 190.) Nedávno vydaná kniha Thomase Pikettyho, v níž najdeme k této otázce bohatý empirický materiál, dává v tomto bodě Bondymu za pravdu. Viz Piketty, T., *Kapitál v 21. století*, přel. J. Chartier, Knižní klub, Praha 2015. Otázkou třídní nepropustnosti, třídní podmíněnosti a strategiemi aplikovanými při udržování třídních pozic dominantních tříd se dlouhá léta zabývají také sociologové Michel a Monique Pinçonovi, například v knihách: *Grandes Fortunes. Dynasties familiales et formes de richesse en France*, Éd. Payot & Rivages, Paris 1996; *Nouveaux patrons, nouvelles dynasties*, Calmann-Lévy, Paris 1999; *Les Ghetto du gotha. Comment la bourgeoisie défend ses espaces*, Éd. du Seuil, Paris 2007 aj.

¹³⁶ Viz *Pracovní analýza*, níže s. 281.

¹³⁷ Viz *Pracovní analýza*, níže s. 99.

Bondy se pokouší svůj systém společenské samosprávy podrobněji rozpracovat. Zkoumá otázku ekonomické i politické samosprávy a tematizuje problémy, s nimiž se tento koncept potýká: mj. otázku přímé a zastupitelské demokracie, politické aspekty společenské samosprávy, zabývá se funkcí „revoluční strany“ v samosprávné společnosti (její strukturou a organizací), významem ideologie, otázkou třídních vztahů za socialismu apod. Všechny tyto problémy spojuje jedna otázka, která je dnes již poněkud antikvována, a to, jak dosáhnout a následně udržet socialistický, tj. svobodný, demokratický a samosprávný charakter společnosti. Jinými slovy, jak zabránit restauraci třídních vztahů, kdy společnost již přestává být samosprávná, ale je *ovládaná*, a jaké typy organizací je třeba vytvořit a jak by měly přibližně fungovat.

V tomto oddílu se Bondy nepokouší o nic menšího než o vyřešení otázky, jež je pro radikální levici živá a vlastně nevyřešená dodnes, a to vypracování nové organizační formy, která by umožňovala realizovat emancipační zápas, „vypracování nové teorie strany“.¹³⁸ Klade si otázku, jakou formu a strukturu by měla mít revoluční organizace s ohledem na to, že tradiční forma strany se ukázala být disfunkční při naplňování emancipačních ideálů, jelikož velmi rychle tenduje k tzv. „parlamentnímu kreténismu“ a k odtržení se od zbytku společnosti. Bondy si je samozřejmě dobře vědom, stejně jako Marx, že nelze „předepisovat recepty pro laboratoř budoucnosti“,¹³⁹ ale pokouší se alespoň rámcově na základě zkušeností a analýzy degenerace SSSR směřem ke státnímu kapitalismu a degenerace komunistických stran formulovat orientační obrysy a organizační principy samosprávné společnosti a jí adekvátních organizací, a vytyčit tak základní orientující strategii, která by k vytvoření a udržení samosprávné společnosti mohla vést.

Uvědomuje si však zároveň, že samosprávnou společnost není možné dlouhodobě udržet, je-li v obklíčení kapitalistických států. Dříve či později by tyto státy kvůli své obraně musely nutně sklouz-

¹³⁸ Viz *Pracovní analýza*, níže s. 244.

¹³⁹ Marx, K., *Kapitál I*, SNPL, Praha 1953, s. 28.

nout na třídní platformu. Podle Bondyho maoistického přesvědčení je tak v konečném důsledku jedinou možností „se orientovat jedi-
ně na světové střetnutí revolučního hnutí s imperialismem“.¹⁴⁰ Prvořa-
dý úkol se tak v této souvislosti klade jednak na osvobození oblastí
třetího světa a na národněosvobozenec-
ký boj, jelikož tím by byly imperialistické ekonomiky zbaveny hlavního zdroje nadhodnoty,
což by mohlo podvázat možnosti rozvoje její ekonomiky i možnos-
ti vojenských intervencí, jednak na vytvoření socialistické revoluce
ve vyspělém světě, konkrétně v Evropě.¹⁴¹ To znamená vytváření ob-
lastí, které by se vymanily z vlivu americko-sovětské zájmové sféry,
tj. vytváření mocensky nezávislých oblastí (třetího světa) i v Evropě,
v níž se dosud střetával pouze první a druhý svět.¹⁴²

Touto otázkou se Bondy zabývá ve čtvrtém oddílu své *Pracovní
analýzy*. Primárním strategickým cílem je podle něj integrace evropské
radikální levice napříč mocenskými bloky a vytvoření sjednocené-
ho evropského revolučního hnutí,¹⁴³ jež se však nebude separovat od
světového revolučního hnutí a národněosvobozenec-
kého boje třetího světa. Pro závislé území východního bloku Bondy prosazuje jako
formu odporu „národněosvobozenec-
ký boj“¹⁴⁴ (obdobně jako o téměř
13 let později po napsání *Pracovní analýzy* například Jacek Kuroň ve

¹⁴⁰ Viz *Pracovní analýza*, níže s. 205.

¹⁴¹ Viz *Pracovní analýza*, níže s. 223.

¹⁴² Srov. *Pracovní analýza*, níže s. 285–287.

¹⁴³ Obdobně také např. Karel Bartošek: Nová levice podle něj má a musí nabídnout novou strategii ve vztahu ke kapitalismu, socialismu i zemím třetího světa, jinou než byrokratický režim. „Politická revoluce v SSSR, která by vedla k prosazování marxistických idejí svobody, humanity a demokracie, není jedinou možnou cestou k zrušení současného stavu podřízenosti a nadřazenosti (...). Reálnou historickou možností je společný boj malých národů střední, východní a jihovýchodní Evropy za rovnoprávnost – zkušenost Jugoslávie je příkladem, který je nutno pečlivě studovat. Revoluční strategie nové levice by měla tedy být založena především na strategii ‚středoevropské revoluce‘. (...) Zkušenost roku 1968 je také zkušeností naší izolovanosti (nerovnoběžnosti) našeho revolučního pokusu) vzhledem k ostatním nerovnoprávným ‚malým‘ ve střední Evropě.“ Bartošek, K., „Naše nynější krize a revoluce“ [text přednášky z 4. června 1969], in: týž, *Češi nemocní dějinami. Eseje, studie, záznamy z let 1968–1993*, Paseka, Praha – Litomyšl 2003, s. 61.

¹⁴⁴ Viz *Pracovní analýza*, níže s. 290–292.

svých „Tezích o východisku z bezvýchodné situace“ (z února 1982) sepsaných v reakci na vyhlášení válečného stavu v Polsku, v Československu označovaného jako „výjimečný stav“.¹⁴⁵ Možnost vzniku tohoto boje vázal na určité předpoklady, z nichž tím hlavním bylo zahájení války s Čínou, jak jsme o této možnosti psali v předchozí části tohoto úvodu, a nasazení obyvatelstva zemí východního bloku do tohoto konfliktu.¹⁴⁶ Teprve tím se ocitne sovětské zřízení v krizi.¹⁴⁷ A budou-li lidé čelit takovéto hrozbě, zvolí podle Bondyho, než aby se nechali jít zastřelit v čínsko-sovětském konfliktu, raději možnost národněosvobozeneckého hnutí.

Dalším z témat, které Bondy v tomto čtvrtém oddílu rozebírá, je kritika liberalistické pozice i reformního komunismu. Věnuje se jí zejména v kapitole „Nedávné zkušenosti v ČSSR“. Tematizuje zde také otázku středních tříd a zpochybňuje teze o jejím zbytnění, zabývá se proměnou třídní struktury soudobé vyspělé kapitalistické společnosti, mytologizací pojmu „dělnická třída“ a politickými důsledky, které přináší fetišizace tohoto pojmu. V tomto oddílu *Pracovní ana-*

¹⁴⁵ V reakci na tento návrh zformulovali ve Varšavě Zbigniew Bujak a Wiktor Kulersky alternativní program k návrhům Jacka Kuroně: „Text Jacka Kuroně pomohl k tomu, že se vyhranily dvě koncepce podzemní činnosti: první můžeme nazvat vřatislavsko-gdaňskou a druhou krakovsko-varšavskou. Vezmeme-li to nejobecněji, zvítězil program boje o to, co se dá zachránit, takže na otázku, zda máme být odborovým svazem, politickou stranou nebo národněosvobozeneckým hnutím, zněla odpověď, že odborovým svazem.“ Łopinski, M., Moskit, M., Wilk, M., *Konspira. O podzemní Solidaritě*, přel. J. Tesař a J. Němec, Editions Spotkania, Paris 1987, s. 110.

¹⁴⁶ Ve *Sklepní práci* z přelomu let 1972/73 uvažuje Bondy o tom, že politická situace je fakticky konzervovaná a že možnost radikální proměny tehdejšího zřízení je na delší historickou dobu nereálná, „nepomůžou-li nám ovšem na nohy Rusové tím, že by zahájili agresi vůči Číně – když se v SSSR a jinde dostávají tak pěkně dopředu zdraví ostří hoši“. Viz Bondy, E., *Sklepní práce*, c. d., s. 143. Tamtéž reflektuje také úpadek nové levice i selhání oficiální politiky ČLR, přičemž v době psaní *Pracovní analýzy* v obojí ještě věřil.

¹⁴⁷ „Státněkaptalistické sovětské impérium se ocitne v komplexní generální krizi teprve v případě agrese proti ČLR. Pak ovšem bude mít boj proti sovětskému státnímu kapitalismu vlastně již hned od začátku charakter lidové války (která bude v neokolonialisticky ujařmených zemích akcentovat aspekty národněosvobozeneckého boje v jeho internacionalistické podobě).“ Viz *Pracovní analýza*, níže s. 315.

lýzy Bondy relativně obsáhle analyzuje také problematiku ideologie, její význam v emancipačních bojích, její anticipační funkci a podrobuje rovněž kritice rigidní model základny-nadstavby, jenž nadstavbu mylně pojímá jen jako pasivní odraz či epifenomén základny.¹⁴⁸ V neposlední řadě také rozebírá roli intelektuálů v emancipačních bojích, poukazuje však zároveň i na sebeiluze, které si o sobě intelektuálové jakožto společenská skupina vytvářejí, zejména na iluze o vlastní revolučnosti. Rozvíjí zde rovněž svůj názor na význam filosofie a teorie v soudobé společnosti.

Čtvrtým oddílem se *Pracovní analýza* uzavírá. Nastínili jsme zde jen zlomek toho, čím se Bondy v tomto textu zabývá. Se šíří zkoumaných otázek má čtenář možnost se nyní koneckonců seznámit sám. Smyslem této předmluvy není Bondyho výklad dublovat.

*

Pracovní analýza vznikala od jara 1969, dokončena byla v září téhož roku, a jak vyplývá z autorovy předmluvy, plánoval autor její rychlé vydání. Dokonce ještě v roce 1970, jak Bondy píše, doufal v možnost oficiálního vydání svých prací.¹⁴⁹ Naskýtá se samozřejmě otázka, zda tato možnost nebyla spíše jen autorovým nerealistickým přáním. Po dubnovém plénu ÚV KSČ v r. 1969 byla v případě Eгона Bondyho možnost publikovat zřejmě již zcela iluzorní.¹⁵⁰ Avšak ať už byla možnost oficiálního vydání reálná či nikoli, to, že ji autor za reálnou považoval, je patrné i na některých slovních obrazech v *Pracovní analýze*, které jsou, podobně jako v případě některých jiných autorových knih (publikovaných či zamýšlených k publikaci), úlitbou tehdejší

¹⁴⁸ Ideologický boj je v období socialismu dokonce klíčovou formou boje, „je hlavním polem a jeho prostředky hlavní metodou“. (Viz *Pracovní analýza*, níže s. 263). V některých specifických obdobích se dokonce tradiční schéma tak drahé vulgárnímu marxismu (ekonomika - politika - ideologie) projevuje dokonce přesně opačně (srov. tamt., s. 264).

¹⁴⁹ Dokonce i v případě *Juliiných otázek*, které vznikaly o rok později než *Pracovní analýza* (květen až červenec 1970), jak uvádí autor, „svítala ještě možnost, že by mohla [tato práce] být publikována v nakladatelství ČSAV“. Bondy, E., *Juliiny otázky*, „Doslov“ [předmluva k samizdatovému vydání], DharmaGaia, Praha 1993, s. 147.

¹⁵⁰ O konkrétní nabídce vydání se alespoň nedochoval žádný doklad.

cenzuře a je třeba je číst tímto prizmatem.¹⁵¹ V době, kdy byla *Pracovní analýza* napsána, nemohla vyjít. Samozřejmě především proto, že vyjadřovala otevřeně protisovětský postoj.

Bondy však zastával kritický postoj i vůči pražskému jaru, jehož projekt nakonec podle něj nepřekračoval horizont technokratického centralisticky-direktivního řízení společnosti. S tím souvisí další otázka. V průběhu šedesátých let se ve spojitosti s ekonomickou reformou v rámci reformního hnutí vytvořily dva základní proudy (ačkoli reálná situace byla pochopitelně mnohem složitější, v tuto chvíli postačí jen toto základní schematické rozdělení) reprezentované na jedné straně technokraticky a liberálně orientovanými představiteli a na druhé straně těmi, kteří zastávali koncept společenské samosprávy a které bychom mohli společně s odkazem na Karla Kovandu označit za *radikální demokraty*.¹⁵² Bondy stál (budeme-li navzdory mnohem větší komplexnosti akceptovat právě toto Kovandovo základní rozdělení) na straně radikálních demokratů a k liberálně-technokratickému proudu, který sice chtěl omezit moc politické byrokracie, jejíž

¹⁵¹ Tyto úlitby jsou patrné jak v *Útěše z ontologie* „vzhledem k dobovým podmínkám jsou místy v *Útěše* činěny požadované úlitby bohům, aniž by však koherenci textu nějak narušovaly“ (Bondy, E., *Útěcha z ontologie*, DharmaGaia, Praha 1999, s. 7), tak třeba v *Otázkách bytí a existence* či již zmíněných *Juliiných otázkách*, jež autor plánoval vydat oficiálně a „některé partie je tedy třeba číst jakoby pod zorným úhlem oficiální cenzury. Ale není tam z toho důvodu ani nic příkrášleno, ani nic zamlčeno“. (Bondy, E., *Juliiny otázky*, „Doslov“, c. d., s. 147. Podobný přístup je uplatněn i v *Pracovní analýze*.)

¹⁵² Vycházím zde z rozdělení Karla Kovandy: „Určující rozdíl, který separoval různé proudy pražského jara, se týkal otázky, *kdo* má být nositelem změn, které země nutně potřebovala. V širokém progresivním táboře lze s jistým zjednodušením nalézt dva rozdílné přístupy. Jeden věřil ve schopnosti, znalosti a moudrost osvícené intelektuální elity uskutečnit potřebné změny *ve prospěch* širokých mas lidu. V politické sféře lze tento přístup nazvat *liberálním*, ve sféře hospodářských změn pak *technokratickým*. Druhý přístup byl tento: Ať už mají reformátoři jakkoli dobré záměry, ať už jsou sebeschopnější, sebeznejší i sebemoudřejší, k tomu, aby se změny ve společnosti uskutečnily od základu a radikálně – aby šly na kořen věci – musejí je uskutečňovat *masy* samé.“ Kovanda tento přístup nazývá v souladu s historickou tradicí českého politického myšlení *radikálně demokratickým*. Kovanda, K., *Zápas o podnikové rady pracujících 1968–1969*, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 2014, s. 32.

řízení nebylo z ekonomického hlediska efektivní (hospodářství ČSSR se dostalo v letech 1962–1963 do stagnace, a pak dokonce do recese, navzdory tomu, že ekonomika ostatních států regionu významně rostla), ale řešení tohoto liberálně-technokratického proudu spočívalo podle Bondyho interpretace vlastně v nahrazení byrokratické elity elitou technokratickou či manažerskou¹⁵³ – v obou případech je pak znemožněna dělnická samospráva a „přímá demokracie pracujících“, kterou Bondy prosazuje.¹⁵⁴

Tento politický požadavek sdílel s řadou *radikálních demokratů*. Mezi nejvýznamnější v českém prostředí patřil Petr Uhl, který společně s Jaroslavem Sukem a dalšími formuloval *Program společenské samosprávy*.¹⁵⁵ Z autorů, kteří prosazovali koncept společenské samosprávy, můžeme namátkově zmínit např. Roberta Kalivodu,¹⁵⁶ Karla Kosíka,¹⁵⁷ Rudolfa Slánského ml., Dragoslava Slejšku, Pavla Ernsta,

¹⁵³ Bondy se obává, že dělnické samosprávy by v tomto případě byly „pouze fiktivním listem pro manipulaci pracujících ze strany managementu, a tato obava tu je, zvláště po zkušenosti z naší vlastní minulosti (co se stalo např. s odbory!) i po zkušenostech z Jugoslávie či Polska“. Viz „Dělnické samosprávy a revoluční strana“, níže s. 368. Ve stejném textu se Bondy v souvislosti s kritikou Šikových reforem odvolává na Roberta Kalivodu. Viz tamt., s. 367.

¹⁵⁴ Srov. zejm. „Dělnické samosprávy a revoluční strana“, níže, s. 372.

¹⁵⁵ Uhl, P. a kol., *Le socialisme emprisonné: Une alternative socialiste à la normalisation*, přel. A. Bašta a Jean-Yves Touvais, Stock, Paris 1980; Uhl, P. a kol., *Program společenské samosprávy*, Index, Köln 1982.

¹⁵⁶ „Základní otázkou z marxistického hlediska není dovedení parlamentní *nepřímé* (zastupitelské) demokracie do socialistické podoby, nýbrž rozvinutí *přímé demokracie* a postupné vytváření předpokladů pro to, aby se tato přímá demokracie mohla postupně přetvářet v socialistickou samosprávu. Neboť konečným cílem marxisticko-socialistického hnutí (...) [je] socialistická samospráva. A prvky samosprávy se rozvíjejí především v systému přímé demokracie.“ Kalivoda v této souvislosti prosazuje řízení a spravování podniků „kolektivy pracujících“, dělnickými a podnikovými radami“. „... nelze rozvíjet novou ekonomickou soustavu bez podnikové samosprávy, bez systému podnikových, „dělnických rad. Jinak by se nová ekonomická soustava mohla zvrhnout v manažerský systém, v ekonomickou nadvládu technokracie. Mohl by se z ní vytratit socialistický obsah.“ Kalivoda, R., „O perspektivách socialistické demokracie“, *Rudé právo*, 3. května 1968, s. 3.

¹⁵⁷ „Socialistická demokracie je *integrální* demokracie, nebo není demokracií vůbec. K jejím základům patří jak samospráva socialistických výrobců, tak politic-

Karla Kovandu, Karla Bartoška¹⁵⁸ a řadu dalších českých i zahraničních autorů. Z těch, které Bondy zmiňujeme explicitně, jsou to např. Rudi Dutschke či Karol Modzelewski a Jacek Kuroń.

*

Napětí mezi politickou elitou, technokratickou elitou a radikálně demokratickými tendencemi, které jsme zmínili výše a které hrálo klíčovou roli při konstituování sovětského zřízení ve dvacátých letech a vedlo k jeho soudobému stavu, se analogicky projevovalo i v rozporech československé společnosti. Ve své aktuální společenské struktuře tak SSSR a země východního bloku, které jeho strukturu fakticky převzaly, obsahují v jistém smyslu i historii střetávání těchto tendencí. Bondy se pokouší prostřednictvím marxistické historicko-strukturální metody¹⁵⁹ provést analýzu Sovětského svazu a tehdejší společenské skutečnosti. Čtenář tak dostává k dispozici rozbor tehdejšího režimu z pozic nedogmatického a neoficiálního marxismu. Jedná se o práci ojedinělou, jelikož českých původních děl, která by se systematicky zabývala povahou minulého režimu z marxistických pozic, je vskutku nemnoho. Pokud jde o předmět práce a způsob jejího zkoumání, analyzuje předkládaný text řadu teoretických otázek, jež byly paralelně diskutovány i jinde v Evropě či ve světě, a nabízí tak možnost srovnání s těmito autory a s tehdejšími dobovými diskusemi. Vyjmenujme jen několik hlavních oblastí: teorie státního kapitalismu a problém konstituce „nové vládnoucí třídy“ (F. Pollock, R. Dunajevskaja, B. Péret, C. L. R. James, T. Cliff, M. Djilas aj.); teorie konvergence¹⁶⁰ (J. Tinbergen, P. Sorokin a J. K. Galbraith), analogické hodnocení kulturní revoluce (např. L. Althusser, A. Badiou), důraz na společenskou samosprávu (např. J. Kuroń, K. Modzelewski) apod.

V mnoha ohledech je *Pracovní analýza* samozřejmě anachronická, jak ostatně připouští i sám autor, což platí i v případě jeho pozdější

ká demokracie socialistických občanů: jedno bez druhého degeneruje.“ Kosík, K., Naše nynější krize, in: *týž, Století Markéty Samsové*, Český spisovatel, Praha 1993, s. 36.

¹⁵⁸ Srov. např. Bartošek, K., „Naše nynější krize a revoluce“, c. d., s. 52–64.

¹⁵⁹ Srov. *Pracovní analýza*, níže s. 150.

¹⁶⁰ U Bondyho obousměrný proces mezi monopolním a státním kapitalismem.

práce *Neuspořádaná samomluva*¹⁶¹ z roku 1984, v níž rovněž analyzuje tehdejší společenský systém. V *Pracovní analýze* je jistá anachroničnost dokonce ještě patrnější, nejen proto, že je starší, ale rovněž proto, že více než *Neuspořádaná samomluva* reaguje na tehdejší politické události (kulturní revoluce v Číně, národněosvobozenecké boje v třetím světě, hrozící konflikt mezi Čínou a SSSR apod.), a slouží tak zejména jako historický dokument a pramen umožňující rekonstruovat vývoj Bondyho politického myšlení.

K *Pracovní analýze* jsme se rozhodli připojit jako určitý dodatek ještě další Bondyho politické texty psané koncem šedesátých let, a to jednak z toho důvodu, že se tematicky překrývají s obsahem rozebíraným v *Pracovní analýze* a v mnoha ohledech ji tak doplňují a dokreslují, jednak proto, že většina těchto textů je prakticky nedostupných, a považujeme proto za vhodné publikovat je společně s *Pracovní analýzou*, aby je měl čtenář k dispozici v jednom svazku. Věříme, že doplnění o tyto texty umožní udělat si lepší představu jak o Bondyho tehdejších politických názorech (hodnocení pražského jara či čínské kulturní revoluce), tak o jeho společenských aktivitách v roce 1968 (prosazování společenské samosprávy).

V neposlední řadě četba *Pracovní analýzy* a k ní připojených textů přibližuje, s jakými otázkami, problémy a obavami se v dané době Bondy jakožto člověk hlásící se k radikální levici potýkal, v co vkládal své naděje a v čem spatřoval možnost subverze tehdejšího systému. Jak uvádí z odstupeu sám Bondy, *Pracovní analýza* je spolu s několika dalšími texty „v podstatě dokumentem o tom, co jsme zažili a jak jsme se s tím teoreticky vyrovnávali. Možná že v mnohém dřív a líp než na Západě. Teoretická práce u nás totiž mohla vyrůstat z dlouholeté přímé zkušenosti.“¹⁶² Zprostředkovat tuto zkušenost a teoretické závěry z ní vyvozené bylo cílem vydání této práce.

Srpen 2015

Petr Kužel

¹⁶¹ Bondy, E., „Poznámka při definitivní korektuře 1. 1. 1999“, in: *týž, Bezejmenná*, c. d., s. 139.

¹⁶² Bondy, E., Doslov [2002], in: *týž, Neuspořádaná samomluva*, c. d., s. 142.